

Skadestånd

Om åklagarens uppgift att föra målsägandens talan

RättsPM 2018:2
Utvecklingscentrum Stockholm
April 2018 (Uppdaterad december 2019)

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	8
1 Vilka enskilda anspråk kan tas upp i brottmålet?	10
2 Åklagarens skyldighet och behörighet att föra målsägandens talan om skadestånd	12
2.1 När är åklagaren skyldig att föra talan om enskilt anspråk?	12
2.2 Åklagarens behörighet att föra talan om skadestånd och att åberopa andra grunder än brottet	14
2.2.1 Gärningsbeskrivningen och alternativa grunder	14
2.2.2 Beslut att inte föra talan	17
2.2.3 Överprövning	17
3 Väsentlig olägenhet att föra talan eller uppenbart obefogat anspråk	18
3.1 Väsentlig olägenhet att föra talan?	18
3.1.1 Typsituationer då väsentlig olägenhet kan föreligga	18
3.1.2 Framställan om målsägandebiträde?	20
3.1.3 Föra talan om delar av skadestånd?	20
3.2 Uppenbart obefogat anspråk?	20
3.2.1 Typsituationer då anspråket kan anses uppenbart obefogat	20
3.2.2 Föra talan om delar av skadestånd?	21
3.3 Underrättelse och dokumentation då talan inte förs	21
3.4 Överprövning	22
4 Målsägandebegreppet	23
5 Åklagarens roll i förhållande till målsäganden	24
6 Målsägandebiträdets behörighet att föra målsägandens talan om skadestånd	25
7 Förundersökning, åtal och skadestånd	27
7.1 Allmänt om förundersökning och skadestånd	27
7.2 Särskilt om redovisade polisleda förundersökningar	29
7.2.1 Komplettering av utredningen om skadestånd	29
7.2.2 Ska polisen eller åklagaren utföra kompletteringen?	30
7.2.3 Bör kompletteringar alltid delges den misstänkte?	31
7.3 Ränta	32
7.4 Moms	33
7.5 Förverkande	34

7.6	Tillgångsutredning, förvar och kvarstad	35
7.7	Förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse	35
7.8	Åtal	36
8	Strafföreläggande och skadestånd.....	38
9	Bevisning om skadestånd.....	41
9.1	Allmänt om beviskrav och bevisvärdering.....	42
9.2	Konkreta exempel.....	42
9.3	Skälighetsbedömning enligt 35 kap. 5 § RB.....	44
9.4	Tillräcklig och relevant bevisning	46
10	Rättegången och skadeståndet.....	47
10.1	Kontakt med målsäganden före huvudförhandlingen	47
10.2	Åklagarens förberedelse av skadeståndsfrågan.....	48
10.3	Kan åklagaren hjälpa målsäganden även om åklagaren inte för talan?.....	48
10.4	Kan justering av det enskilda anspråket göras vid huvudförhandlingen då målsäganden inte är närvarande?.....	48
10.5	När kan det enskilda anspråket avskiljas?	49
10.6	Rättens möjlighet att uppskatta skadan	50
10.7	Allmänt om justering av talan	50
10.8	Kan målsäganden bli skyldig att betala rättegångskostnader?	52
11	Tingsrättsdomen och skadeståndet.....	53
11.1	Vilken information bör lämnas till målsäganden i samband med att dom avkunnas?	53
11.2	Vilken information bör lämnas till målsäganden om dom meddelas senare?	53
12	Särskilt om processen i hovrätten	54
12.1	Frågeställningar i samband med ett överklagande.....	54
12.2	Processuella regler i hovrätt.....	55
13	Målsägandens talan i hovrätten i mål där målsägandebiträde varit förordnat i tingsrätten	57
13.1	Allmänt	57
13.2	Överklagande för målsägandens räkning	57
13.3	Nytt förordnande i hovrätten	57
13.4	I vilka fall kan målsägandebiträde förordnas i hovrätten?	57

13.5	Om målsägandebiträde inte förordnas i hovrätten	58
13.6	Vill målsäganden att åklagaren för talan?	59
13.7	Hur ska åklagaren få reda på målsägandens inställning?	59
13.8	När kan åklagaren avstå från att föra målsägandens talan?	60
13.9	Tänk på en ev. kommande hovrättsprocess redan i tingsrätten	61
13.10	Justering av det enskilda anspråket.....	61
13.11	Några bemötandefrågor	61
14	Målsägandens olika möjligheter till ekonomisk kompensation.....	62
14.1	Indrivning av skadestånd	62
14.2	Försäkringsersättning.....	62
14.3	Brottsskadeersättning	63
15	Skadeståndslagen	64
15.1	Allmänna skadeståndsbestämmelser	64
15.2	Personskada	64
15.2.1	Kostnader.....	65
15.2.2	Inkomstförlust.....	65
15.2.3	Sveda och värk	66
15.2.4	Lyte och men	66
15.2.5	Schabloner	67
15.2.6	Särskilda olägenheter.....	67
15.2.7	Ersättning till efterlevande vid dödsfall	67
15.3	Sakskada.....	68
15.4	Ren förmögenhetsskada	69
15.4.1	Tredjemansskada.....	69
15.5	Kränkning.....	70
15.5.1	Brott som kan grunda kränkingsersättning.....	70
15.5.2	"Allvarlig kränkning"	71
15.5.3	Särskilt utsatta yrkesgrupper.....	72
15.5.4	Kränkingsersättningens bestämmande.....	73
15.6	Övriga skadeståndsrättsliga regler.....	73
15.6.1	Jämkning m.m.....	73
15.6.2	Solidariskt ansvar.....	74
15.6.3	Vårdnadshavares skadeståndsansvar	74

Sammanfattning

Denna rättspromemoria innehåller vägledning i frågor som rör åklagares handläggning av skadeståndsanspråk.

Vilka enskilda anspråk kan tas upp i brottmålet?

Talan om enskilt anspråk *i anledning av brott* får föras i samband med åtal för brottet. Talan kan riktas mot den misstänkte eller mot någon annan. (avsnitt 1)

Åklagarens *skyldighet* att föra målsägandens talan

Åklagaren har enligt rättegångsbalken (RB) en långtgående skyldighet att förbereda och utföra målsägandens skadeståndstalan. Åklagaren måste således ha en generös inställning till att föra målsägandens talan om skadestånd. Skyldigheten att företräda målsäganden gäller om talan grundas på brottet. Endast om det är förenat med väsentlig olägenhet eller om anspråket är uppenbart obefogat kan åklagaren underlåta att föra målsägandens talan, om talan grundas på brottet. Åklagaren är inte förhindrad att föra målsägandens talan i en viss del även om anspråket i övrigt t.ex. anses vara uppenbart obefogat. (avsnitt 2.1 och 3)

Åklagarens *behörighet* att föra talan om skadestånd

Om andra grunder än brottet åberopas till stöd för det enskilda anspråket är åklagaren behörig men inte skyldig att föra målsägandens talan. Gärningsbeskrivningen är utgångspunkt vid bedömningen av om åklagaren ska föra talan om ett enskilt anspråk som grundas på andra omständigheter än brottet. (avsnitt 2.2)

Alternativa grunder

Åklagaren bör fortlöpande ta ställning till om det finns anledning att åberopa andra grunder än brottet till stöd för det enskilda anspråket. (avsnitt 2.2)

Målsägandebegreppet behandlas översiktligt i avsnitt 4.

Åklagarens roll i förhållande till målsäganden

Åklagaren kan lämna allmänna upplysningar till målsäganden samt informera om ersättningsgrunder och rådande praxis. Åklagaren får dock aldrig agera som rådgivare i förhållande till målsäganden. (avsnitt 5)

Målsägandebiträde

Om ett målsägandebiträde förordnats för målsäganden bör åklagaren som huvudregel inte åta sig uppgiften att förbereda och utföra målsägandens talan om enskilt anspråk utan överlåta detta till målsägandebiträdet. (avsnitt 6)

Förundersökning och skadestånd

Förundersökningsledaren måste tidigt under förundersökningen uppmärksamma om det kan vara aktuellt med skadestånd och i så fall ge tydliga direktiv även i den delen. Målsäganden bör uppmanas att precisera sitt skadeståndsanspråk och ge in eventuell skriftlig bevisning. Bevisning i skadeståndsdelen bör fogas till förundersökningsprotokollet. (avsnitt 7.1)

Polisledda förundersökningar

Utgångspunkten är att polisledda förundersökningar som redovisats till åklagaren ska vara kompletta även i skadeståndsdelen. Om en polisledd utredning innehåller brister i skadeståndsfrågan bör utgångspunkten vara att förundersökningen återupptas och återlämnas till polisen som har att utföra kompletteringen. (avsnitt 7.2)

Ränta

Ränta på skadestånd bör som regel yrkas. Räntheyrkande ska vara bestämt utformat. (avsnitt 7.3)

Moms

En målsägande som är näringsidkare och momspliktig är inte skyldig att redovisa moms på skadeståndet för t.ex. en tillgripen eller återlämnad skadad vara. I sådana fall ska skadeståndsyrkandet framställas utan moms. Värdeförverkande motsvarande momsen måste övervägas, om varan inte kan återlämnas eller sakförverkas. Under förundersökningen bör det klargöras om ett skadeståndsyrkande från en näringsidkare inkluderar moms. (avsnitt 7.4)

Förverkande berörs kortfattat i avsnitt 7.5.

Tillgångsutredning, förvar och kvarstad berörs kortfattat i avsnitt 7.6.

Förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse

Åklagaren bör iakttäta viss försiktighet med att besluta om förundersökningsbegränsning om det enskilda anspråket uppgår till ett halvt prisbasbelopp eller mer. (avsnitt 7.7)

Åtal

Åklagaren måste säkerställa att skadeståndsfrågan är tillräckligt utredd innan beslut i åtalsfrågan fattas. (avsnitt 7.8)

Strafföreläggande och skadestånd

Om målsäganden har anmält ett enskilt anspråk avseende betalningsskyldighet i anledning av brottet, och är omständigheterna sådana att åklagaren är skyldig att föra målsägandens talan, ska också det enskilda anspråket tas med i

strafföreläggandet. I vissa situationer finns hinder mot att utfärda strafföreläggande och åtal ska istället väckas. (avsnitt 8)

Bevisfrågor tas upp i avsnitt 9.

Frågor som rör **domstolsprocessen**, framförallt huvudförhandlingen, behandlas i avsnitt 10. Det gäller bl.a. frågor om justering av skadeståndsyrkanden och frågor om avskiljande av det enskilda anspråket. Det framhålls att åklagaren bör ta sig tid att möta målsäganden före huvudförhandlingen.

Efter tingsrättsdomen

I avsnitt 11 redogörs för den information som åklagaren bör lämna till målsäganden efter att domen har kommit.

Hovrättsprocessen

Åklagarens behörighet och skyldighet att föra målsägandens talan gäller också i hovrätt. Behörigheten är beroende av att också ansvarsdelen är föremål för prövning i hovrätten. Om domen överklagas i ansvarsdelen är åklagaren behörig att överklaga även i skadeståndsdelen och föra målsägandens talan utan att inhämta fullmakt. Om domen endast överklagas i skadeståndsdelen måste målsäganden föra sin talan på egen hand. (avsnitt 12)

Målsägandens talan i hovrätten i mål där målsägandebitråde varit förordnat i tingsrätten

De särskilda frågeställningar som uppkommer när ett målsägandebitråde biträtt målsäganden i tingsrätten men inte förordnas i hovrätten behandlas i avsnitt 13.

Målsägandens olika möjligheter till ekonomisk kompensation – utöver skadestånd även försäkringsersättning och brottsskadeersättning – tas upp i avsnitt 14.

Skadeståndslagen

I avsnitt 15 lämnas en kortfattad redogörelse för de grundläggande bestämmelserna i skadeståndslagen.

Inledning

Ett brott kan ge upphov till anspråk av privaträttslig natur, t.ex. ersättning för uppkommen skada. Åklagare har anförtratts viktiga uppgifter när det gäller att förbereda och föra målsägandens skadeståndstalan. Denna rättspromemoria handlar om det. Fokus ligger på processuella regler. Andra enskilda anspråk än skadestånd tas inte upp. När det gäller talan om bättre rätt hänvisas till handboken Beslag – en handbok (Utvecklingscentrum Malmö).

Promemorian är en reviderad version av den tidigare rättspromemorian om skadestånd, RättsPM 2013:1, som nu är upphävd. I stora delar är innehållet oförändrat. Promemorian har dock fått en ny struktur. Några avsnitt har omarbetats och kompletterats med ny information. Vissa delar har också kortats ned eller helt tagits bort. Exempelvis återges inte annat än undantagsvis sådant som framgår av andra styrdokument inom Åklagarmyndigheten. I stället ges hänvisningar till sådana dokument. Ett av skälen till det är att framställningen inte ska bli alltför omfattande. Vi är medvetna om att promemorian kan uppfattas som lång, och den innehåller mycket information. För att den ändå ska vara lätt att använda och hitta i har promemorian en tydlig innehållsförteckning och flera underrubriker och sammanfattningar.

Syftet med rättspromemorian är att ge vägledning i vanliga frågor som åklagare kan ställas inför vid handläggningen av skadeståndsanspråk under förundersökningen, i samband med åtal eller strafföreläggande samt under och efter processen i domstol. Framställningen tar i huvudsak sikte på sådana situationer och frågeställningar som kan betraktas som "normalfall". Den information som lämnas är i många fall relativt översiktlig och grundläggande. I de fall ytterligare fördjupning behövs hänvisas till sedvanliga rättskällor.

En kortfattad genomgång av relevanta skadeståndsrättsliga regler lämnas i slutet av promemorian. Däremot behandlas inte frågor om skadeståndsbeloppets storlek. I den delen kan framförallt hänvisas till Brottsoffermyndighetens praxis och till Trafikskadenämndens hjälptabeller.

I rättspromemorian finns rutor och punktlistor med vägledning av olika slag. Dessa kan i många fall användas som checklistor. Promemorian bör också kunna användas i utbildningssyfte.

Uppdatering i december 2019

Rättspromemorian kompletterades i december 2019 med ett nytt avsnitt som tar upp de särskilda frågeställningar som, efter lagändringen den 1 juli 2018 i lagen (1988:609) om målsägandebitråde, kan uppkomma i mål där målsägandebitråde varit förordnat i tingsrätten (avsnitt 13). Några mindre följdändringar har gjorts i andra delar av promemorian. Ett par nya HD-avgöranden har också tagits med. Inga andra sakliga förändringar har gjorts i vägledningen. Ändringarna är markerade med kantstreck.

Återkoppling till UC Stockholm

Den som har förslag till förbättringar avseende innehållet i promemorian, t.ex. frågor som inte tas upp men som det finns behov av att ge vägledning om, är välkommen att kontakta Utvecklingscentrum Stockholm. UC Stockholm tar också tacksamt emot intressanta domar som gäller skadestånd.

1 Vilka enskilda anspråk kan tas upp i brottmålet?

- Talan om enskilt anspråk *i anledning av brott* får föras i samband med åtal för brottet.
- Talan kan riktas mot den misstänkte eller mot någon annan.

Enligt 22 kap. 1 § RB får talan mot den misstänkte eller annan om enskilt anspråk föras i samband med åtal för brottet. Detta innebär att tvistemålet (skadeståndstalan) och brottmålet (åtalet) får handläggas i en och samma rättegång. Om anspråket inte tas upp i samband med åtalet, ska talan föras i den för tvistemål stadgade ordningen.

Den vanligaste formen av enskilt anspråk är att en målsägande för talan om skadestånd mot den som är åtalad för brott. Talan kan emellertid också föras om att t.ex. återfå egendom som stulits från målsäganden. Det kan vara fråga om en fastställsetalan likaväl som en fullgörelsetalan. En målsägandes talan om enskilt anspråk behöver inte helt grundas på åklagarens gärningsbeskrivning – det räcker att talan förs *i anledning av* brottet. Målsäganden kan alltså åberopa ytterligare, eller enbart andra, omständigheter eller rättsfakta som grund för sitt enskilda anspråk.¹

Som framgår av lagtexten får det enskilda anspråket riktas mot den misstänkte eller mot annan. I vissa fall kan en skadegörande brottslig handling ge upphov till ett skadeståndsanspråk eller annat enskilt anspråk också mot tredje man. En arbetsgivare kan t.ex. ha att ekonomiskt svara för en arbetstagers gärning. Vidare kan en målsägande behöva rikta sin talan mot tredje man som fått egendom i sin besittning, men hävdar att god tro föreligger.²

I 22 kap. 5 § RB finns en bestämmelse om att rätten kan förordna att ett enskilt anspråk ska avskiljas från brottmålet och handläggas i ett separat tvistemål, om en gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter.³

Varför ska skadestånd och åtal handläggas i samma rättegång?

För parter och domstolen medför det ofta processekonomiska fördelar om skadeståndsfrågorna handläggs inom ramen för brottmålsprocessen. Det anses inte heller rimligt att målsäganden ska behöva medverka i flera processer för att få gottgörelse för den skada han eller hon lidit. Dessutom underlättar det för målsäganden om åklagaren för talan. Förfarandet medför också oftast att målsäganden inte drabbas av några rättegångskostnader. Även för den tilltalade

¹ Mer om detta i avsnitt 2.

² Se Fitger m.fl., Rättegångsbalken (oktober 2017, Zeteo), kommentaren till 22 kap. 1 §.

³ Den situationen behandlas i avsnitt 10.

finns det fördelar med en gemensam handläggning. Han eller hon behöver t.ex. bara inställa sig till en rättegång samtidigt som rättegångskostnaderna begränsas.

2 Åklagarens skyldighet och behörighet att föra målsägandens talan om skadestånd

I detta avsnitt behandlas åklagarens skyldighet och behörighet att förbereda och utföra målsägandens talan om skadestånd. Här lämnas också vägledning om när åklagaren kan/bör åberopa andra grunder än brottet till stöd för det enskilda anspråket.

- Enligt rättegångsbalken har åklagaren en långtgående skyldighet att förbereda och utföra målsägandens skadeståndstalan. Åklagaren måste således ha en generös inställning till att föra målsägandens talan om skadestånd. Endast om det är förenat med väsentlig olägenhet eller om anspråket är uppenbart obefogat kan åklagaren låta bli att föra målsägandens talan, om talan grundas på brottet. Dessa frågor behandlas mer utförligt i avsnitt 3.
- *Skyldigheten* att företräda målsäganden gäller om talan grundas på brottet. Om andra grunder åberopas är åklagaren *behörig*, men inte skyldig, att föra målsägandens talan.
- Gärningsbeskrivningen är utgångspunkt vid bedömningen av om åklagaren ska föra talan om ett enskilt anspråk som grundas på andra omständigheter än brottet. Om grunden är förenlig med gärningsbeskrivningen bör åklagaren föra målsägandens talan. Om grunden däremot avser ett händelseförlopp som helt avviker från gärningsbeskrivningen bör åklagaren inte föra målsägandens talan.
- Åklagaren bör fortlöpande ta ställning till om andra omständigheter än brottet kan åberopas som grund för det enskilda anspråket. Även hänsynen till domens rättskraft gör att åklagaren bör överväga alternativa grunder för det enskilda anspråket för att målsäganden inte ska riskera rättsförlust.

2.1 När är åklagaren skyldig att föra talan om enskilt anspråk?

Åklagaren har sedan lång tid tillbaka en allmän skyldighet att förbereda och utföra målsägandens talan om enskilt anspråk. Åklagarens uppgift framgår av 22 kap. 2 § RB där följande anges.

Grundas enskilt anspråk på ett brott som hör under allmänt åtal, är åklagaren på målsägandens begäran skyldig att i samband med åtalet förbereda och utföra även målsägandens talan, om det kan ske utan väsentlig olägenhet och hans anspråk inte är uppenbart obefogat. Vill målsäganden att anspråket skall tas upp i samband med åtalet, skall han anmäla anspråket till undersökningsledaren eller åklagaren och lämna uppgift om de omständigheter på vilka det grundas.

Finner undersökningsledaren eller åklagaren vid utredning angående brott, att enskilt anspråk kan grundas på brottet, skall han, om det kan ske, i god tid före åtalet underrätta målsäganden om detta.

Första och andra stycket skall tillämpas också när anspråket övertagits av någon annan.

Åklagaren har alltså en skyldighet att företräda målsäganden eller den som har övertagit målsägandens anspråk, men inte någon annan. Skyldigheten gäller sådana enskilda anspråk som *grundas på brottet* och under förutsättning att det inte är förenat med väsentlig olägenhet att föra talan eller att anspråket är uppenbart obefogat.

Kravet på att ett anspråk ska grundas enbart på det åtalade brottet ska inte förstås så att åklagarens skyldighet att föra målsägandens talan bortfaller så snart ett bifall till anspråket förutsätter att det åberopas någon omständighet vid sidan av sådant som framgår av gärningsbeskrivningen. Tvärtom anses uttrycket ”på grund av brott” omfatta anspråk som grundas på den åtalade gärningen kompletterad med de omständigheter som konstituerar skadan samt i vissa fall orsakssambandet mellan handling och skada.⁴

Följande exempel kan nämnas.

- Anspråkstyper som faller under åklagarens skyldighet enligt 22 kap. 2 § RB, trots att gärningsbeskrivningen sällan omfattar samtliga omständigheter på vilka anspråken grundas, är t.ex. ersättning för sveda och värk, kostnader för läkarbesök samt inkomstförlust vid t.ex. åtal för misshandel.
- Utanför kategorin anspråk som grundas på brott faller anspråk som stöds enbart på rent civilrättslig grund. Ett exempel är att målsäganden i samband med ett försäkringsåtal gör gällande att den tilltalade på rent avtalsrättslig grund är skyldig att utge viss egendom.

Åklagarens skyldighet att förbereda och utföra målsägandens talan bortfaller om det är förenat med *väsentlig olägenhet* eller om anspråket är *uppenbart obefogat*. Närmare vägledning när det gäller de frågorna finns i avsnitt 3.

Skyldigheten att föra talan när målsägandens anspråk har övertagits av annan

Enligt 22 kap. 2 § tredje stycket RB gäller de två första styckena även när målsägandens anspråk har övertagits av annan.⁵ Det vanligaste fallet är enligt motiven att ett försäkringsbolag utger ersättning för skadan på grund av försäkringsavtal. Ett annat exempel är att en arbetsgivare, vars arbetstagare har skadats i arbetet genom brott, ersätter skadan på grund av en bestämmelse i anställningsavtalet. Bestämmelsen täcker enligt motiven såväl det fallet att

⁴Se Roberth Nordh, Praktisk Process III, 2 uppl. 2010 (i det följande ”Nordh”), s. 31 f.

⁵ Se prop. 1969:114; SFS 1969:588; se NJA II 1969 s. 673.

överlåtelsen skett på grund av ett före brottet träffat avtal, t.ex. försäkringsavtal, som det fallet att överlåtelsen skett efter brottet. Enligt förarbetena bör hänvisningen till paragrafens andra stycke inte anses innebära att undersökningsledaren eller åklagaren ska vara skyldig att särskilt undersöka om ett enskilt anspråk har överlåtits. Underrättelser kan alltså lämnas till målsäganden, om det inte framgår att anspråket har övertagits av annan.

De skäl av mer social natur som talar för att åklagaren för talan angående ett målsägandanspråk har i allmänhet mindre bärighet i fråga om den som övertagit detta anspråk, t.ex. ett försäkringsbolag. Enligt förarbetena bör åklagaren i sådana fall kunna låta hänsynen till den egna arbetssituationen väga tyngre än annars vid bedömningen av om hon eller han bör föra talan om det enskilda anspråket.⁶

2.2 Åklagarens behörighet att föra talan om skadestånd och att åberopa andra grunder än brottet

Genom rättsfallet NJA 1994 s. 306 har HD slagit fast att åklagarens behörighet att föra målsägandens talan går längre än skyldigheten att göra det. I rättsfallet yrkade åklagaren ansvar för häleriförseelse bestående i förvärv av en stulen motorbåt. Åklagaren framställde också ett yrkande om enskilt anspråk bestående i att målsäganden skulle anses ha bättre rätt till den i beslag tagna egendomen; en motorbåt med trailer. Yrkandet grundade sig i första hand på brottet och i andra hand hänvisades till lagen om godtrosförvärv av lösöre. Underrätterna avvisade det enskilda anspråket med hänvisning till att talan fördes i anledning av brott och inte på grund av brott. HD upphävde underrätternas avvisningsbeslut och konstaterade att domens rättskraft utsläckte möjligheten för målsäganden att i en senare rättegång åberopa alternativa grunder för yrkandet. HD uttalade vidare, att bestämmelsen i 22 kap. 2 § RB inte borde tolkas så snävt att åklagaren skulle vara förhindrad att även åberopa andra omständigheter än dem som omfattades av gärningsbeskrivningen.

Enligt rättsfallet är således åklagaren oförhindrad att till grund för målsägandens talan åberopa omständigheter utanför gärningsbeskrivningen. Detta kan sannolikt göras ut till gränsen för vad som kommer att prekluderas genom domens rättskraft i skadeståndsdelen.⁷

2.2.1 Gärningsbeskrivningen och alternativa grunder.

Av 45 kap. 4 § RB framgår vad en stämningsansökan ska innehålla. Vill åklagaren i samband med att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 § RB ska i stämningsansökan lämnas uppgift om anspråket och

⁶ Se prop. 1987/88:1 s.16 f.

⁷Se Mats Mattsson, Perspektiv på Förfalskningsbrotten, Rätten ur åklagarens perspektiv, 2009, s. 126.

de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som ska styrkas med varje bevis.

Gärningsbeskrivningen är utgångspunkten för vilka enskilda anspråk som åklagaren bör föra talan om. Åklagaren bör inte föra talan i de fall då målsäganden framställer anspråk som grundar sig på moment eller omständigheter som åklagaren inte anser sig kunna föra tillräcklig bevisning om. Åklagaren bör således endast föra talan om skadestånd som grundas på omständigheter som är förenliga med gärningsbeskrivningen.

Det bör noteras att det finns en skillnad mellan vad som omfattas av rättskraften i tvistemål (t.ex. skadeståndsmål) och brottmål, vilket innebär att olika regler gäller för ändring av talan.

Eftersom alternativa grunder för skadeståndstalan omfattas av domens rättskraft bör åklagaren vid behov åberopa andra grunder än brottet som stöd för målsägandens yrkande.

Med hänvisning till rättsfallet NJA 1994 s. 306 bör åklagaren vara uppmärksam på och ta ställning till om ett framställt enskilt anspråk grundas på enbart brottet eller om det även grundas på andra omständigheter. I det senare fallet är åklagaren visserligen behörig att föra målsägandens talan, men inte skyldig att göra det. Med hänsyn till domens rättskraft bör åklagaren dock överväga alternativa grunder för det enskilda anspråket. Om åklagaren underlåter att göra detta finns det risk för att målsäganden lider en rättsförlust då han eller hon inte senare kan återkomma med ett yrkande.

Det finns mot bakgrund av utgången i rättsfallet NJA 2004 s. 213 anledning för åklagare att återkommande under handläggningen av ett mål överväga och ta ställning till alternativa grunder för det enskilda anspråket. Omständigheterna i målet var följande.

En man fälldes i tingsrätten för bland annat grov misshandel. Han ålades också att betala skadestånd med 125 000 kronor till målsäganden. Mannen friades för den grova misshandeln i hovrätten, som också lämnade målsägandens skadeståndsyrkande utan bifall. I domskälen angav hovrätten att mannen skulle befrias från det ådömda skadeståndet med hänsyn till utgången i skuldfrågan och då annan grund för skadestånd inte förelåg i målet. Målsäganden överklagade skadeståndsfrågan till HD och anförde att han i andra hand yrkat skadestånd på grund av vållande och den grunden hade hovrätten inte prövat. Enligt målsäganden hade gärningsmannen tillfogat honom allvarlig kroppsskada genom att rikta ett laddat hagelgevär mot honom och avlossa ett skott som träffat knäet. Skillnaden mellan förstahands- och andrahandsgrunden var endast om mannen gjorde detta med uppsåt eller oaktsamhet. Målsäganden framhöll också att hovrättens dom, enligt reglerna om rättskraft, innebar att målsäganden förlorade

möjligheten att få sin talan prövad åtminstone vad gäller sveda och värk samt invaliditet.

HD meddelade prövningstillstånd i frågan om den påstådda skadeståndsgrundande vårdslösheten borde ha prövats i hovrätten. Målet återförvisades till hovrätten för förnyad prövning. HD har i domen konstaterat att målsäganden helt grundat sin talan om skadestånd på åklagarens gärningsbeskrivning om uppsåtligt brott. Enligt HD ligger emellertid den alternativa grunden vårdslöshet inom ramen för vad som hade kunnat tillföras genom en åtalsjustering i hovrätten. Målsäganden får enligt HD därför anses ha haft en giltig ursäkt för att först där åberopa den alternativa grunden för skadestånd.

I vilka situationer bör åklagaren föra målsägandens talan trots att andra grunder än brottet åberopas?

I det följande ges ett par exempel på när åklagaren bör föra målsägandens talan trots att den grundas på annat än brottet.

- Åklagaren väcker åtal för skadegörelse. Vid huvudförhandlingen inser åklagaren att uppsåt eventuellt inte går att styrka, men att oaktsamhet torde kunna visas. Åklagaren bör i detta fall ange den alternativa grunden oaktsamhet för skadeståndsanspråket.
- Åklagaren väcker åtal för bedrägeri bestående i att en person inte levererat en vara trots förskottsbetalning. Målsäganden framställer ett enskilt anspråk som i första hand stöds på civilrättslig grund, nämligen köpeavtalet. Även om det enskilda anspråket faller utanför 22 kap. 2 § RB är åklagaren behörig att framställa anspråket.

I vilka situationer bör åklagaren inte föra målsägandens talan när andra grunder än brottet åberopas?

Som exempel på situationer då åklagaren inte bör föra målsägandens talan kan nämnas följande fall då anspråket grundas på alternativa händelseförlopp som helt avviker från gärningsbeskrivningen, men som ändå kommer att omfattas av domens rättskraft.

- Åklagaren väcker åtal för misshandel i form av slag mot kroppen. Målsäganden vill även åberopa slag mot ansiktet vid det aktuella misshandelstillfället och yrkar ersättning för en tandskada. Åklagaren anser sig inte kunna styrka slag mot ansiktet och bör då inte heller föra målsägandens talan såvitt avser tandskadan.
- Åklagaren väcker åtal för stöld i en sommarstuga. Åklagaren anser att det endast går att bevisa att gärningsmannen tillgripit en tv. Målsäganden gör däremot gällande att även en dator och en Ipad tillgripits i samband med den aktuella stölden och yrkar således ersättning för dessa. Åklagaren bör inte föra målsägandens talan avseende dator och Ipad.

2.2.2 Beslut att inte föra talan

I de fall åklagaren är behörig, men inte skyldig, att föra målsägandens talan gäller inte kravet på väsentlig olägenhet eller uppenbart obefogat anspråk för att åklagaren ska kunna avstå från att föra talan.

Om åklagaren beslutar sig för att inte föra målsägandens talan om enskilda anspråk som grundar sig på annat än brottet är det angeläget att målsäganden underrättas om åklagarens beslut och motiveringen till det. Det är viktigt att dokumentera att underrättelse har lämnats och hur det har skett.⁸

2.2.3 Överprövning

Åklagarens beslut om att inte föra målsägandens talan kan inte överklagas till domstol, men kan överprövas av högre åklagare.

⁸ Se också avsnitt 3.3 nedan.

3 Väsentlig olägenhet att föra talan eller uppenbart obefogat anspråk

Åklagarens skyldighet enligt 22 kap. 2 § RB att förbereda och utföra målsägandens talan om enskilt anspråk bortfaller dels om det är förenat med väsentlig olägenhet, dels om anspråket är uppenbart obefogat. I detta avsnitt ges vägledning kring de begreppen.

3.1 Väsentlig olägenhet att föra talan?

- Väsentlig olägenhet kan föreligga
 - ✓ om skadestandsfrågan kräver en omfattande utredning som kan medföra att handläggningen av målet fördröjs väsentligt,
 - ✓ om utredningen kräver orimligt mycket resurser i förhållande till utredningen i ansvarsdelen,
 - ✓ om den misstänkte är frihetsberövad eller under 18 år eller om andra särskilda frister gäller och en utredning om det enskilda anspråket skulle fördröja handläggningen väsentligt,
 - ✓ om det inte är möjligt att ange skadeståndets storlek eller grunden för detta eller om skadeståndstalan förutsätter särskilt ingående kunskaper om skadeståndsrätt,
 - ✓ om ansvarstalan förs mot flera personer och dessa har skadestandsanspråk mot varandra, t.ex. vid åtal för misshandel eller vårdslöshet i trafik,
 - ✓ i enklare trafikmål som utreds på plats.
- Vid väsentlig olägenhet att föra talan bör åklagaren överväga om det kan finnas förutsättningar att göra en framställan om målsägandebiträde.
- Enbart det förhållandet att skadeståndstalan avser ett stort belopp medför inte att det är fråga om en väsentlig olägenhet att föra talan.
- Åklagaren kan föra målsägandens talan i en viss del även om det är förenat med väsentlig olägenhet att föra talan om andra delar av anspråket.

3.1.1 Typsituationer då väsentlig olägenhet kan föreligga

Omfattande eller orimlig utredning om skadestandsfrågan

Ett skäl mot att åklagaren för talan för målsägandens räkning kan t.ex. vara att det krävs en omfattande utredning för att avgöra skadestandsfrågan och att denna utredning inte kan genomföras utan att brottmålet i sin helhet fördröjs väsentligt. Ett kortare dröjsmål bör dock enligt specialmotiveringen till 22 kap. 2 § RB inte hindra att åklagaren för talan om det enskilda anspråket. Om

utredningen av det enskilda anspråket kräver orimligt mycket resurser i förhållande till ansvarsdelen bör också åklagaren undvika att föra talan.⁹

Frihetsberövade personer och andra frister

Om det förekommer särskilda frister för handläggningen, t.ex. om den misstänkte är frihetsberövad eller under 18 år, kan det ibland vara svårt att hinna utreda målsägandens talan inom tidsfristen. Utgångspunkten bör dock vara att åklagaren ska föra talan om enskilt anspråk även om utredningen sker under tidspress. Samtidigt får avgörandet eller handläggningen av ärendet självklart inte heller i dessa fall fördröjas väsentligt genom att åklagaren tar på sig uppgiften att föra målsägandens skadeståndstalan. Den misstänkte får aldrig vara berövad friheten längre än som krävs för att utreda själva ansvarsfrågan.¹⁰

Skadeståndsanspråket är oklart eller särskilt komplicerat

Ibland är det nödvändigt att avvakta en viss tid för att kunna göra en fullständig bedömning av den skada som har inträffat. Som exempel kan nämnas skadestånd för ett ärr efter en misshandel. Medicinsk expertis anser ofta att ett år bör ha förflutit innan man kan uppskatta en sådan skada varför det kan föreligga väsentlig olägenhet att föra en sådan skadeståndstalan. Det kan också utgöra en väsentlig olägenhet om grunden för anspråket är så oklart att det inte är möjligt att framställa ett yrkande.

Om det krävs särskilt ingående kunskaper om skadeståndsrätt för att kunna framställa det enskilda anspråket kan det också föreligga väsentlig olägenhet att föra målsägandens talan.

Enbart det förhållandet att skadeståndstalan avser ett stort belopp medför inte att det är fråga om en väsentlig olägenhet att föra talan.

Ansvarstalan mot flera personer som för skadeståndstalan mot varandra

Om ansvarstalan förs samtidigt mot flera personer och dessa har skadeståndsanspråk mot varandra, såsom förhållandet kan vara t.ex. vid åtal för misshandel eller vårdslöshet i trafik bör åklagaren vara restriktiv med att föra skadeståndstalan.

Trafikmål

En något komplicerad fråga är hur åklagaren ska hantera skadestånd i samband med trafikmål. Många gånger kan utredningen beträffande skadeståndet ta längre tid och vara mer komplicerad än själva ansvarsfrågan. I de enklare trafikmålen, som kanske ofta utreds på plats, torde åklagaren i flera fall ha fog för att påstå att det föreligger väsentlig olägenhet att utreda skadeståndsfrågan.

⁹ Se prop. 1987/88:1 s. 16.

¹⁰ Se prop. 1987/88:1 s. 16.

En prövning måste dock alltid ske i det enskilda fallet. Här kan nämnas att målsäganden ofta ersätts via trafikskadeersättning, vilket dock inte hindrar att han eller hon för sin egen skadeståndstalan.

3.1.2 Framställan om målsägandebitråde?

Om åklagaren anser att det utgör en väsentlig olägenhet att föra målsägandens talan, t.ex. då utredningen om det enskilda anspråket är omfattande eller om skadeståndsyrkandet är särskilt komplicerat, bör åklagaren överväga om omständigheterna i målet är sådana att det finns förutsättningar att göra en framställan om målsägandebitråde.¹¹

3.1.3 Föra talan om delar av skadestånd?

Åklagaren kan föra målsägandens talan i en viss del även om anspråket i andra delar skulle innebära att det är förenat med väsentlig olägenhet att föra talan. Detta är en fråga som får avgöras från fall till fall. Som exempel kan nämnas följande.

- Om det föreligger väsentlig olägenhet att föra talan om t.ex. framtida inkomstförlust eller lyte och men, finns det inget som hindrar att talan förs om sveda och värk samt kränkning.

3.2 Uppenbart obefogat anspråk?

- Uppenbart obefogade anspråk kan föreligga
 - ✓ om målsäganden yrkar ett orimligt högt belopp som inte överensstämmer med praxis eller
 - ✓ om det uppenbart saknas tillräcklig bevisning om att skadan inträffat eller om skadans storlek.
- Åklagaren är inte förhindrad att föra målsägandens talan i en viss del även om anspråket i övrigt är uppenbart obefogat.

3.2.1 Typsituationer då anspråket kan anses uppenbart obefogat

Innebörden av "uppenbart obefogat" utvecklas närmare i förarbetena. I det följande behandlas två typsituationer då åklagaren bör undvika eller i vart fall vara restriktiv med att föra skadeståndstalan.

¹¹Angående förutsättningarna för att förordna målsägandebitråde – se t.ex. handboken Bemötande av brottsoffer, UC Göteborg februari 2012 (Bemötandehandboken). Angående målsägandebiträdets behörighet att föra målsägandens talan – se nedan avsnitt 6.

Orimliga yrkanden som inte kan vinna bifall vid en domstolsprövning

En situation då ett skadeståndsanspråk är uppenbart obefogat är då det för åklagaren framstår som klart att anspråket inte kan vinna bifall vid en sakprövning i domstolen. Orsaken kan vara att anspråket i sig är orimligt, t.ex. om det yrkas ett mycket stort skadestånd för en typ av skada där normalt betydligt mindre belopp döms ut.

Följande exempel kan nämnas.

- Om praxis för sveda och värk ligger på ca 2 500 kr för en månads sjukskrivning, men målsäganden yrkar ersättning med 10 000 kr utan att några särskilda omständigheter föreligger, kan det vara fråga om ett uppenbart obefogat anspråk.
- Om praxis ligger på 5 000 kr för kränkning och yrkandet från målsägandens sida är 30 000 kr kan det vara fråga om ett uppenbart obefogat anspråk.

När det gäller vad som är skäliga skadeståndsbelopp kan, utöver domstolspraxis, hänvisas till Brottsoffermyndighetens praxis och Trafikskadenämndens hjälptabeller.

Otillräcklig bevisning

Anspråket kan också bedömas som uppenbart obefogat på den grunden att det uppenbart saknas tillräcklig bevisning om att skadan inträffat eller om skadans storlek.

3.2.2 Föra talan om delar av skadestånd?

Åklagaren är inte förhindrad att föra målsägandens talan i en viss del även om anspråket i övrigt är uppenbart obefogat. Detta är en fråga som får avgöras från fall till fall. Som exempel kan nämnas följande.

- Om yrkandet om ersättning för kränkning bedöms vara uppenbart obefogat (t.ex. 100 000 kr i kränkningersättning för ringa misshandel) är det inget som hindrar att åklagaren för talan i övriga delar om dessa är rimliga.

3.3 Underrättelse och dokumentation då talan inte förs

• Om åklagaren beslutar att inte föra målsägandens talan måste skälen för detta dokumenteras och målsäganden underrättas. • Om åklagaren anser att det är fråga om ett uppenbart obefogat anspråk kan det många gånger vara lämpligt att informera om vilka belopp som enligt praxis normalt utgår. • Kontakterna med målsäganden bör dokumenteras.

Eftersom åklagaren är skyldig att föra målsägandens talan om inte vissa specifika undantagssituationer föreligger är det viktigt att åklagaren – i de fall han eller hon avstår från att föra talan – dokumenterar sitt beslut och skälen för beslutet.

Åklagaren måste underrätta målsäganden om ett beslut att inte föra talan om enskilt anspråk och om motiveringen till det. Det är angeläget att målsäganden förstår åklagarens beslut så att målsäganden kan bestämma om hon eller han själv vill föra talan. Om underrättelsen lämnas på annat sätt än via Cåbras blanketter, t.ex. vid ett telefonsamtal, är det viktigt att komma ihåg att dokumentera att underrättelse har lämnats och hur det har skett. Underrättelsen måste lämnas i tillräckligt god tid för att målsäganden ska kunna – eventuellt i samband med åtalet – själv föra talan om enskilt anspråk och vidta nödvändiga åtgärder.

Här kan noteras att JO i ett beslut varit kritisk till att en åklagare skickat ut en skriftlig underrättelse om möjlighet att föra talan om enskilt anspråk till en målsägande trots att endast några dagar återstod till dess att huvudförhandlingen skulle äga rum. I det aktuella fallet borde åklagaren, enligt JO, ha förvissat sig om att målsäganden fick del av underrättelsen inom sådan tid att han hade möjlighet att framställa anspråk, vilket hade kunnat ske genom ett telefonsamtal.¹² JO har i detta sammanhang betonat fördelen med att det enskilda anspråket tas upp i samma process som åtalet.

I avsnitt 5 framgår vilken information som kan lämnas till målsäganden utan att det strider mot objektivitetsprincipen.

3.4 Överprövning

Åklagarens beslut om att inte föra målsägandens talan kan inte överklagas till domstol, men kan överprövas av högre åklagare.

¹² Se JO:s beslut i ärende 919-2011.

4 Målsägandebegreppet

I de allra flesta fall är det enkelt att avgöra vem som är målsägande och berättigad till skadestånd. Ibland är det dock inte alldeles självklart vare sig vem som ska betraktas som målsägande eller vem som kan ha rätt att begära skadestånd i ett brottmål.¹³

Om någon dödats genom ett brott betraktas både dödsboet och sådana efterlevande som stod den avlidne särskilt nära som målsägande och kan vara berättigade till skadestånd.¹⁴ I det fall målsäganden avlider efter det att ett enskilt anspråk har framställts övergår anspråket på arvingarna och dödsboet kan ta över skadeståndstalan.¹⁵ Även den som i annat fall har övertagit målsägandens anspråk, t.ex. ett försäkringsbolag, kan framställa ersättningsyrkande i brottmålsrättegången.

Åklagarens skyldighet enligt 22 kap. 2 § RB att föra talan gäller endast för dessa två kategorier, dvs. målsäganden och den som har övertagit målsägandens anspråk. Det finns därför skäl att här något beröra målsägandebegreppet.¹⁶

Begreppet målsägande definieras i 20 kap. 8 § fjärde stycket RB.

Målsägande är den, mot vilket brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada.

Definitionen är till sin innebörd både vag och mångtydig. I detta sammanhang är det definitionens tredje led (den som lidit skada av brott) som är av intresse. Det finns en hel del praxis när det gäller hur den delen av målsägandebegreppet ska avgränsas i olika situationer.¹⁷ I doktrinen har framhållits att räckvidden av definitionens tredje led är diskutabel och att man tills vidare kanske får nöja sig med att konstatera att åtminstone den som drabbats av personskada, sakskada eller förmögenhetsskada är målsägande, om inte särskilda skäl kan åberopas mot det.¹⁸

Ibland medför ett brott ekonomiska förluster även för annan än den som direkt är utsatt för brottet och har lidit skada på grund av det. T.ex. kan ett bedrägeri drabba den bedragnes borgenärer och en misshandel kan leda till ekonomiska förluster för målsägandens arbetsgivare. Normalt ersätts inte den sortens s.k. tredjemansskador (se nedan avsnitt 14.4.1). Det torde innebära att den som orsakats denna typ av förluster inte heller är att betrakta som målsägande.

¹³ Se också avsnitt 1 ovan.

¹⁴ Jfr 5 kap. 2 § SkstL.

¹⁵ Se prop. 2000/01:68 s. 76 och NJA 2007 s. 953.

¹⁶ Målsägandebegreppet behandlas mer utförligt i Bemötandehandboken.

¹⁷ Bl.a. NJA 2008 s. 1165. Se vidare t.ex. Fitger m.fl., kommentaren till 20 kap. 8 § och Nordh s. 37.

¹⁸ Fitger m.fl., kommentaren till 20 kap. 8 §.

5 Åklagarens roll i förhållande till målsäganden

Åklagaren ska vara objektiv under hela rättsprocessen. Objektivitetsprincipen preciseras i 23 kap. 4 § första stycket RB. Åklagarens uppgift att i samband med åtalet förbereda och utföra målsägandens skadeståndstalan anses inte stå i strid med objektivitetsprincipen.¹⁹

En åklagare som utför en talan om enskilt anspråk är inte i formellt hänseende att anse som ombud för målsäganden även om åklagarens befogenheter i stort sett är desamma som ett ombuds. Åklagaren har t.ex. i den civila delen en lojalitetsplikt gentemot målsäganden som liknar den som en advokat har. Denna lojalitetsplikt kan komma i konflikt med åklagarens objektivitetsplikt i brottmålsdelen och vid en sådan konflikt måste lojalitetsplikten vika.²⁰

Kontakten med målsäganden måste vara professionell och inriktad på information och upplysning, aldrig på rådgivning.

Vilken information och upplysning till målsäganden kan åklagaren lämna?

- Åklagaren kan informera och ge upplysningar om allmänna skadeståndsrättsliga principer.
- Åklagaren kan informera om vilka skadeståndsposter som kan vara aktuella (t.ex. sveda och värk, kränkning, inkomstförlust eller sakskada).
- Åklagaren kan upplysa målsäganden om gällande skadeståndspraxis och, om det är lämpligt, inom vilket spann ersättning enligt praxis kan utgå (t.ex. 5 000–15 000 kr i kränkingsersättning för misshandel).
- Åklagaren kan hänvisa målsäganden till Brottsoffermyndigheten när det gäller frågor om skadeståndsbeloppets storlek.
- Åklagaren kan informera målsäganden om att domstolen är förhindrad att döma ut ett högre belopp än det som målsäganden har yrkat.
- Åklagaren kan informera målsäganden om möjligheten att vända sig till advokat eller att få annan juridisk rådgivning.
- Åklagaren kan informera målsäganden om att han eller hon i förekommande fall kan vända sig till sitt försäkringsbolag för att kontrollera möjligheterna till ersättning.
- Åklagaren får inte agera som rådgivare i förhållande till målsäganden.
- Åklagaren får inte föreslå vilka konkreta belopp som målsäganden ska yrka.

Om det vid kontakt med målsäganden framkommer omständigheter som kan vara till förmån för den misstänkte ska åklagaren, i enlighet med objektivitetsprincipen, se till att den misstänkte får del av dessa uppgifter.

¹⁹ Objektivitetsprincipen behandlas mer utförligt i Bemötandehandboken.

²⁰ Se Fitger m.fl., kommentaren till 22 kap. 2 §.

6 Målsägandebiträdets behörighet att föra målsägandens talan om skadestånd

- Om ett målsägandebitråde förordnats för målsäganden bör åklagaren som huvudregel inte åta sig uppgiften att förbereda och utföra målsägandens talan om enskilt anspråk utan överlåta detta till målsägandebiträdet.
- Åklagaren bör vid behov ha kontakt med målsägandebiträdet, bl.a. när det gäller frågan om det finns skäl att fatta beslut om tvångsmedel för att säkerställa ett framtida kvarstadsyrkande med anledning av enskilda anspråk.

Bestämmelser om målsägandebitråde finns i lagen (1988:609) om målsägandebitråde. Målsägandebitråde förordnas på begäran av målsäganden eller när det annars finns anledning till det. Detta innebär att det åligger åklagaren att löpande överväga om målsäganden har behov av ett målsägandebitråde och i sådana fall verka för att ett målsägandebitråde förordnas.²¹

I målsägandebiträdets uppgifter ingår bl.a. att bistå målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet. Av lagtexten framgår dock att detta inte gäller om åklagaren för målsägandens talan. Denna formulering i lagtexten, som infördes efter ett påpekande från lagrådet,²² skulle kunna tolkas så att huvudregeln är att åklagaren ska föra talan och att målsägandebiträdet endast ska göra detta om åklagaren avstått från att föra talan. Denna tolkning vinner också stöd från ett annat uttalande i de ursprungliga förarbetena där det anges att det enskilda anspråket ibland kan vara av sådan omfattning att polis och åklagare inte har resurser att driva det och i dessa fall bör målsägandebiträdet kunna agera för målsägandens räkning.²³

Praxis har utvecklats så att huvudregeln numera får sägas vara att åklagaren avstår från att föra talan om enskilt anspråk om ett målsägandebitråde förordnats. Mot bakgrund av den praxis som sålunda gäller och de skäl som talar för detta bör åklagaren som huvudregel inte åta sig uppgiften att förbereda och utföra målsägandens talan om enskilt anspråk i de fall då ett målsägandebitråde har förordnats utan överlåta detta till honom eller henne.

Åklagaren bör vid behov ha kontakt med målsägandebiträdet i olika frågor, t.ex. när det gäller möjligheten för åklagaren att fatta beslut om tvångsmedel för att

²¹ Frågor som rör målsägandebitråde i hovrätten tas upp i avsnitt 13.

²² Se prop. 1987/88:107 s. 38 och s. 61.

²³ Se prop. 1987/88:107 s. 25.

säkerställa ett framtida kvarstadsyrkande med anledning av enskilda anspråk (se vidare under avsnitt 7.6).

Åklagaren bör uppmärksamma möjligheten att begära målsägandebiträde för efterlevande till en person som dödats genom brott. Ett dödsbo kan däremot inte få något målsägandebiträde (jfr NJA 2010 s. 490).

7 Förundersökning, åtal och skadestånd

I detta avsnitt behandlas frågor om hur skadeståndsanspråk bör utredas under förundersökningen. Här tas också upp hur och av vem komplettering kan ske sedan polisleda förundersökningar redovisats till åklagaren, men där det finns brister i skadeståndsdelen.

Även andra frågor som har betydelse för skadeståndsanspråket såsom ränta, moms, förverkande, förvar och kvarstad samt förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse behandlas här.

7.1 Allmänt om förundersökning och skadestånd

- Förundersökningsledaren måste tidigt under förundersökningen uppmärksamma om det kan vara aktuellt med skadestånd och i sådana fall ge tydliga direktiv även i den delen.
- Polisen ska underrätta målsäganden om att åklagaren under vissa förutsättningar kan föra målsägandens talan om enskilt anspråk i anledning av brottet.
- Polisen bör ge målsäganden information om vilken typ av skadestånd som kan komma ifråga.
- Polisen bör så tidigt som det är lämpligt ta reda på om målsäganden har skadeståndsanspråk och i sådana fall tydligt anteckna belopp, ersättningsposter m.m.
- Bevisning i form av fakturor m.m. bör tas in under förundersökningen och fogas till förundersökningsprotokollet.

Av 20 § förundersökningskungörelsen (FUK) framgår att det i förundersökningsprotokollet ska antecknas uppgift om målsäganden, eller den som övertagit målsägandens anspråk, avser att föra ersättningstalan i anledning av brottet. Det ska också antecknas nödvändiga uppgifter om enskilt anspråk när åklagaren förbereder en sådan talan och, om det är möjligt, den misstänktes yttrande över sådant anspråk.

Enligt 13 a § FUK ska målsäganden så snart som möjligt underrättas om att åklagaren under vissa förutsättningar kan föra talan om enskilt anspråk med anledning av brott och om möjligheten att få ersättning enligt brottsskadelagen. I samband med detta bör också på lämpligt sätt upplysning lämnas om de regler som gäller för handläggning av sådana anspråk.

Följande vägledning kan ges.

- Målsäganden bör under förundersökningen få klart för sig vilka ersättningsanspråk som kan vara aktuella, ha möjlighet att framställa dessa

anspråk samt beredas tillfälle att inkomma med skriftlig bevisning eller annat till stöd för anspråket. Underrättelsen om detta och övriga upplysningar torde som regel vara en uppgift som ankommer på polisen.

- Det är förundersökningsledarens ansvar att se till att målsägandens enskilda anspråk utreds under förundersökningen. Förundersökningsledaren är i princip skyldig att utreda anspråket även om förundersökningen sker under tidspress. Polisen anses ha en skyldighet att under en förundersökning biträda åklagaren att utreda det enskilda anspråket. Detta följer av de allmänna reglerna om förundersökning.
- Bevisning i form av fakturor, värderingsintyg m.m. bör fogas till förundersökningsprotokollet. Den misstänkte och hans eller hennes försvarare bör uppmanas att yttra sig särskilt över anspråken, om det inte är olämpligt eller uppenbart obehövt.
- Målsäganden bör redan från början få tydlig information om vilka ersättningsposter som skulle kunna vara aktuella för brottet i fråga, t.ex. kränkningersättning eller ersättning för sveda och värk. Det krävs att polisen har tillräcklig kunskap i dessa frågor. Åklagaren kan också vara behjälplig genom att ge tydliga anvisningar i sina direktiv.
- Det enskilda anspråket ska konkretiseras så tidigt som möjligt. Polisen bör därför så tidigt som det är lämpligt höra med målsäganden om han eller hon har skadeståndsanspråk och i sådana fall tydligt anteckna belopp, ersättningsposter m.m. Det är också angeläget att åklagaren tidigt under förundersökningen uppmärksammar denna fråga i sina direktiv.
- Påbörjas utredningen avseende det enskilda anspråket i ett tidigt skede kan förundersökningsledaren snabbt bedöma om anspråket är befogat eller inte samt om det tar för stora resurser i anspråk.
- Målsäganden bör få viss begränsad tid på sig för att precisera skadeståndet och inkomma med eventuell skriftlig bevisning. Det finns då goda möjligheter att ta med bevisningen i förundersökningsprotokollet, vilket ger den misstänkte och hans eller hennes försvarare möjlighet att ta del av denna utredning.
- Åklagare och polis måste hitta praktiska lösningar för att få fram de uppgifter som behövs. Vid både sak- och personsador bör många gånger uppgifter kunna inhämtas via telefon. Även verifikationer på okomplicerade skadestånd bör kunna inhämtas utan större svårigheter, t.ex. kopia på ett försäkringsbrev vid yrkande om självrisk, ett kvitto eller ett intyg från en arbetsgivare.
- Förundersökningsledaren bör alltid kontrollera att skadeståndsfrågan är ordentligt utredd innan förundersökningen slutdelges den misstänkte.

Det finns här anledning att särskilt nämna något om försäkringsbolag, som kan ha övertagit målsägandens anspråk, t.ex. vid tillgreppsbrott. Om den enskilda målsäganden yrkar ersättning för självrisk är det rimligt att anta att även försäkringsbolaget har anspråk i form av ersättning för utbetalad

försäkringsersättning. Åklagare och polis måste vara uppmärksamma på detta. Det finns annars en risk att försäkringsbolaget "glöms bort" under förundersökningen, vilket inte är acceptabelt.

7.2 Särskilt om redovisade polisleda förundersökningar

Utgångspunkten är att polisleda förundersökningar som redovisats till åklagaren ska vara kompletta även när det gäller skadestandsfrågan. Om så inte är fallet måste åklagaren ta ställning till hur eventuella brister i skadestandsdelen ska åtgärdas. I detta avsnitt ges vägledning om hur komplettering kan ske.²⁴

7.2.1 Komplettering av utredningen om skadestånd

Om det finns brister i en färdigställd förundersökning om det enskilda anspråket som gör att det inte är möjligt att ta ställning till eller framställa ett yrkande om enskilt anspråk bör komplettering utföras innan beslut i åtalsfrågan fattas.

I en rapport från Riksrevisionen år 2011 konstaterades att åklagare hade olika benägenhet att begära komplettering av polisen när underlaget för skadestandsanspråket var otillräckligt. Det var vanligt att åklagare inte begärde komplettering i polisleda utredningar trots att relevanta uppgifter saknades. Sådana brister kunde t.ex. vara att det inte framgick huruvida skadestånd yrkades eller att tillräcklig bevisning om skadan saknades. I rapporten angavs också att många domare ansåg att åklagare ibland förde talan om skadestånd som inte var tillfredsställande förberedda och att underlagen för skadestandsanspråken behövde kompletteras under huvudförhandlingen.²⁵

Om skadestandsfrågorna utreds i ett sent skede inom ramen för brottmålsprocessen, t.ex. först i samband med huvudförhandlingen, ökar risken för att de enskilda anspråken inte blir tillräckligt utredda, vilket kan leda till att ett eventuellt yrkande ogillas. Det ökar också risken för att brottsutsatta behandlas olika.

Mot denna bakgrund bör åklagaren – innan beslut fattas i åtalsfrågan – försäkra sig om att det som är av betydelse och som kan utredas beträffande skadestandsfrågan också utreds inom ramen för förundersökningen och inte i samband med huvudförhandlingen. Detta innebär inte att alla brister i en polisledd utredning ska föranleda att åklagaren fattar beslut om komplettering av

²⁴ I RÅR 2010:1, Åklagarprovningen av slutdelgivna polisleda förundersökningar, finns generella riktlinjer för åklagarens provning i de fall det slutredovisade förundersökningsmaterialet är ofullständigt.

²⁵ RiR 2011:8 s. 37.

förundersökningen. En bedömning måste göras i varje enskilt fall. Utgångspunkten är att om kompletteringen är av betydelse för att kunna framställa ett enskilt anspråk ska den också utföras.

Följande vägledning kan ges.

- I vissa förundersökningsprotokoll kan det framskymta att målsäganden egentligen vill ha skadestånd men inte har framställt något yrkande om det. Det kan vara otydligt om målsäganden över huvud taget tillfrågats om han eller hon yrkar skadestånd. Det kan också förekomma att målsäganden uttryckligen begär skadestånd men inte har framställt ett specifikt yrkande. I dessa situationer finns det anledning att komplettera förundersökningen.
- Om det framgår att målsäganden blivit tillfrågad om skadestånd begärs, men besvarat denna fråga nekande, får den uppgiften godtas. Det finns då ingen skyldighet att ta kontakt med målsäganden för att fråga om uppgiften stämmer.
- Det kan finnas behov av komplettering om målsäganden har framställt ett yrkande om ett visst belopp, men ersättningsgrunden för detta inte har preciserats eller är otydlig. Ett exempel på detta är att målsäganden som blivit utsatt för misshandel yrkat ersättning med 10 000 kronor, men att det inte angivits om beloppet avser t.ex. kränkning, sveda och värk eller förlorad arbetsinkomst.
- Ett annat fall då komplettering bör ske är när det saknas bevisning beträffande t.ex. kostnader och utebliven inkomst.

7.2.2 Ska polisen eller åklagaren utföra kompletteringen?

- Om en polisledd utredning innehåller brister i skadestandsfrågan bör utgångspunkten vara att polisen utför kompletteringen. Om polisen ska utföra kompletteringen bör också ledningen av förundersökningen återföras till polisen.
- Det är åklagaren som ytterst avgör vem som ska utföra kompletteringen.
- Om bristerna är betydelsefulla eller om det är fråga om återkommande brister i polisledda förundersökningar bör kompletteringen regelmässigt utföras av polisen. I de fall då bristen är av mindre omfattning och lätt kan avhjälpas genom t.ex. en registerslagning eller ett telefonsamtal med målsäganden kan åklagaren överväga att själv utföra kompletteringen.
- Kompletteringar som åklagaren genomför ska dokumenteras.

Om en polisledd utredning innehåller brister i skadestandsfrågan är utgångspunkten att polisen också bör utföra kompletteringen.²⁶ Ett viktigt argument för en sådan ordning är att förundersökningsledaren ska ta det fulla ansvaret för utredningen. Om polisen ska utföra kompletteringen bör också ledningen av förundersökningen återföras till polisen.

Det är åklagaren som ytterst avgör vem som ska utföra kompletteringen.

Om bristerna är betydelsefulla eller om det är fråga om återkommande brister i polisledda förundersökningar bör kompletteringen regelmässigt utföras av polisen. I de fall då bristen är av mindre omfattning och lätt kan avhjälpas genom t.ex. en registerslagning eller ett telefonsamtal med målsäganden kan åklagaren överväga att själv utföra kompletteringen. Ett sådant arbetssätt kan vara rationellt. Kontakter med målsäganden i detta avseende bör dokumenteras i en tjänsteanteckning. Det bör observeras att om målsäganden i sina kontakter med åklagaren t.ex. åberopar nya omständigheter i skadestandsdelen eller har för avsikt att åberopa relativt omfattande skriftlig bevisning, kan det finnas skäl att besluta om komplettering av förundersökningen. Om det är en polisledd förundersökning bör i så fall också ansvaret för ledningen av förundersökningen återföras till polismyndigheten.

Nedan ges exempel på när bristerna i en polisledd utredning är sådana att det kan vara lämpligt att polisen utför kompletteringen och att ledningen av förundersökningen också återförs till polisen.

- Det saknas specifika yrkanden.
- Det är oklart vilken ersättningsgrund som åberopas (sveda och värk, kränkning osv.)
- Det saknas nödvändigt underlag i form av kvitton, fakturor eller annan skriftlig bevisning.

7.2.3 Bör kompletteringar alltid delges den misstänkte?

Kompletteringar beträffande enskilda anspråk bör delges den misstänkte i enlighet med reglerna i 23 kap. 18 a § RB i de fall kompletteringen kan anses vara av betydelse för den misstänkte.

Av 23 kap. 2 § RB framgår att syftet med förundersökningen är att utreda vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om tillräckliga skäl föreligger för åtal, men också att målet bereds så att bevisningen vid huvudförhandlingen kan förebringas i ett sammanhang.

²⁶ Jfr RåR 2010:1.

Av 13 a § FUK framgår att målsäganden bl.a. ska underrättas om att åklagaren under vissa förutsättningar kan föra talan om enskilt anspråk med anledning av brott. Vidare framgår av 20 § FUK att ett förundersökningsprotokoll bl.a. ska innehålla uppgift om målsägande eller den som övertagit målsägandens anspråk avser att föra ersättningstalan i anledning av brottet samt nödvändiga uppgifter om enskilt anspråk när åklagaren förbereder sådan talan och – om det är möjligt – den misstänktes yttrande över sådant anspråk. Såsom bestämmelserna är utformade finns det således inget absolut krav på att kompletteringar av förundersökningen, som är hänförliga till det enskilda anspråket, behöver delges den misstänkte. Utgångspunkten är emellertid att den misstänktes yttrande över sådana anspråk bör inhämtas om det är möjligt.

Det finns också flera fördelar med att den misstänkte och hans eller hennes försvarare redan före huvudförhandlingen får del av uppgifter om kompletteringar av enskilda anspråk. En påtaglig fördel är att den misstänkte kan förbereda sig och eventuellt medge eller inhämta motbevisning samt åtminstone avge en inställning till yrkandet.

Kompletteringar beträffande enskilda anspråk bör delges den misstänkte i enlighet med reglerna i 23 kap. 18 a § RB i de fall kompletteringen kan anses vara av betydelse för den misstänkte. I övriga fall torde det vara tillräckligt att den misstänkte får del av kompletteringen i samband med åtalet. Den misstänkte och hans eller hennes försvarare får då del av kompletteringen före huvudförhandlingen.

7.3 Ränta

- Ränta på skadestånd bör som regel yrkas. Ränterykandet ska vara bestämt utformat.
- Åklagaren bör yrka ränta för målsägandens räkning även om målsäganden inte uttryckligen framställt ett sådant yrkande och oavsett beloppets storlek.
- Vid uppsåtliga brott ska ränta yrkas från den dag då skadan uppstått. Vid oaktsamhetsbrott bör ränta i första hand yrkas från den dag då den misstänkte delges stämningsansökan.

När det gäller *uppsåtliga* brott ska ränta utgå från den dag då skadan uppkom. Detta följer av 4 § femte stycket räntelagen (1975:635).

Vid *oaktsamhetsbrott* anger räntelagen olika tidpunkter för vilka ränta kan utgå ifrån.²⁷ Ränta på förfallen fordran kan dock alltid utgå senast från dagen för

²⁷ Se 4 § räntelagen.

delgivning av stämning i mål om utgivande av betalning. I syfte att åstadkomma en enhetlig och enkel tillämpning bör i normalfallet åklagaren som för målsägandens talan yrka ränta vid oaktsamhetsbrott från den dag då den misstänkte delgavs stämmingsansökan, enligt 4 § fjärde stycket räntelagen.

Det framgår inte alltid av förundersökningsprotokoll om målsäganden yrkar ränta eller inte.

Följande vägledning kan ges.

- Åklagare bör som regel yrka ränta för målsägandens räkning även om målsäganden inte uttryckligen framställt sådant yrkande.²⁸ Denna huvudregel bör gälla oavsett om målsäganden är en fysisk eller juridisk person och oavsett beloppets storlek. Ränterykandet ska vara bestämt utformat.
- I vissa situationer kan det finnas skäl att avstå från att framställa ett ränterykande. Det kan t.ex. gälla om målsäganden uttryckligen har förklarat att han eller hon inte önskar ränta eller om det av omständigheterna i övrigt framgår att ränta inte yrkas.

7.4 Moms

- En målsägande som är näringsidkare och momspliktig är inte skyldig att redovisa moms på skadeståndet för t.ex. en tillgripen eller återlämnad skadad vara. I sådana fall ska skadeståndsykandet framställas utan moms.
- Under förundersökningen bör det klargöras om ett skadeståndsykande från en näringsidkare inkluderar moms.
- Vinning av brottet (motsvarande momsen) kan yrkas förverkat enligt 36 kap. 1 § BrB.

Enligt uppgift från Skatteverket är en momspliktig näringsidkare inte skyldig att redovisa moms för en tillgripen eller återlämnad skadad vara.

Följande vägledning kan ges.

- Om en momspliktig målsägande/näringsidkare inte är skyldig att redovisa moms för en tillgripen eller återlämnad skadad vara, blir konsekvensen enligt Utvecklingscentrum Stockholm att skadeståndsykandet ska framställas utan moms.²⁹

²⁸ Se t.ex. Nordh s. 39.

²⁹ Se även Europeiska unionens domstol (tidigare EG-domstolen), dom den 14 juli 2005 i mål C-435/03.

- Om t.ex. Åhléns, ICA eller COOP framställer ett skadeståndsanspråk för en tillgripen eller skadad vara, ska det under förundersökningen klarläggas om moms ingår i ersättningsyrkandet. Om det framställda yrkandet inkluderar moms bör avdrag göras för momsen innan skadeståndsyckandet framställs i en stämmningsansökan eller i ett strafföreläggande. Normalt bör det kunna ske utan föregående kontakt med målsäganden.
- Samma vägledning som getts ovan beträffande butikstillgrepp kan också ges beträffande skadegörelse, t.ex. om en momspliktig näringsidkare får en ruta krossad.
- Det kan ibland vara svårt att avgöra vilken momssats som gäller. Om det är oklart vilket avdrag som ska göras för moms bör det, innan åtal beslutas, redas ut vilken momssats som gäller i det aktuella ärendet.³⁰ Det får avgöras från fall till fall om förundersökningen ska återföras till polisen för att klarlägga detta. Om det trots försök inte kan klarläggas vilken momssats som gäller (men det är uppenbart att målsäganden är momspliktig) kan det vara rimligt med ett schablonmässigt avdrag om 20 % av ersättningsyrkandet (baserat på den normala momssatsen).

Värdeförverkande?

Enligt 36 kap. 1 § BrB ska utbyte av ett brott förklaras förverkat om det inte är uppenbart oskäligt. Det innebär att det finns anledning att fundera över om värdet/vinningen motsvarande momsen på en tillgripen vara kan yrkas förverkat (i de fall varan inte kan återlämnas och inte heller sakförverkas). Någon direkt ledning kan inte utläsas i förarbetena. Enligt UC Stockholms uppfattning är det rimligt att detta värde/vinning förverkas.

Följande exempel kan ges.

XX stjälar en jacka värd 2 000 kr i en butik. Jackan finns inte kvar, men XX erkänner att han stulit jackan. Butiken har rätt till skadestånd med 2 000 kr minus moms, dvs. 1 600 kr. Under dessa omständigheter är det också rimligt att yrka att den återstående vinningen av brottet, i detta fall 400 kr, förverkas enligt 36 kap. 1 § BrB.

I nästa avsnitt berörs kortfattat några andra frågor som gäller förverkande och skadestånd.

7.5 Förverkande

Förverkande kan ha betydelse för målsägandens möjlighet att i ett senare skede få ersättning för den skada som uppkommit genom ett brott. Så kan t.ex. vara fallet när målsäganden inte är känd vid tiden för åtalet.

³⁰ På skatteverkets hemsida finns information om aktuella momssatser.

Som nämnts ovan ska utbyte av ett brott förklaras förverkat om det inte är uppenbart oskäligt (36 kap. 1 § BrB). Bedömningen av om förverkande är oskäligt kan påverkas av om skadeståndsskyldighet föreligger (36 kap. 1 a § BrB).

Om skadestånd begärs finns i vissa situationer skäl att framställa ett förverkandeyrkande i andra hand.

Vägledning om detta, och andra frågor som rör förverkande och skadestånd, ges i handboken *Brottsutbyte, förvar och kvarstad* (Utvecklingscentrum Stockholm och Ekobrottsmyndigheten, 2017).

7.6 Tillgångsutredning, förvar och kvarstad

Straffprocessuella tvångsmedel kan inte användas i syfte att utreda en målsägandes anspråk. Däremot kan ett skadeståndsanspråk under vissa förutsättningar säkras genom förvar och kvarstad, enligt reglerna i 26 kap. RB.

I det fall målsäganden riktar ett stort skadeståndsanspråk mot den misstänkte bör åklagaren överväga om det finns anledning att starta en tillgångsutredning och ta egendom i förvar i syfte att yrka kvarstad för målsägandens räkning. Det gäller även om ett målsägandebiträde är förordnat eftersom biträdet inte har någon möjlighet att ta egendom i förvar.

Vägledning om förvar och kvarstad ges i handboken *Brottsutbyte, förvar och kvarstad*. I bilaga 2 till handboken finns en checklista som behandlar handläggningen av förvar och kvarstad för att säkra kommande betalning av skadestånd till målsäganden.

Om ett skadeståndsanspråk avskiljs för att handläggas som ett tvistemål är det inte längre möjligt att enligt 26 kap. RB besluta om kvarstad.

7.7 Förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse³¹

Åklagaren bör iaktta viss försiktighet med att besluta om förundersökningsbegränsning om det enskilda anspråket uppgår till ett halvt prisbasbelopp eller mer. Detta framgår av RÅR 2008:2 – Förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse.

³¹ Frågor om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse behandlas utförligt i Riksåklagarens riktlinjer om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse, RÅR 2008:2. För fullständighetens och tydlighetens skull lämnas i detta avsnitt en redogörelse för nu relevanta delar av riktlinjerna.

Enligt 23 kap. 4 a § RB får en förundersökning bl.a. läggas ned om det kan antas att åtal för brottet inte kommer att ske till följd av en bestämmelse om åtalsunderlåtelse. Som krav gäller att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts genom att förundersökningen läggs ned. Om förut-sättningar för att lägga ner en utredning föreligger redan innan en förundersökning har inletts får åklagaren besluta att förundersökning inte ska inledas.

I Riksåklagarens riktlinjer om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse, RåR 2008:2, anges följande.

Vid bedömning av om det föreligger något väsentligt enskilt intresse som hindrar åtalsunderlåtelse ska hela brottsofferperspektivet beaktas. Frågan om enskilt anspråk har dock särskild betydelse. Vid avgörande av om detta intresse är väsentligt ska framför allt beaktas anspråkets storlek i förhållande till parternas ekonomiska förhållanden och målsägandens möjlighet att bli tillgodosedd på annat sätt, till exempel genom försäkring eller genom att den misstänkte ersätter eller avhjälper den skada som målsäganden fått utstå. Bara undantagsvis är befogade ersättningsyrkanden under ett halvt prisbasbelopp sådana att de hindrar en annars motiverad åtalsunderlåtelse.

Målsäganden kan ibland ha ett berättigat intresse av att beslutet om förundersökningsbegränsning senareläggs för att få underlag för att föra egen talan om skadestånd eller annat enskilt anspråk.

I 16–22 §§ i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare finns bestämmelser om straffvarning för brott som någon begått innan han eller hon fyllt 18 år. Straffvarning får inte meddelas om det skulle strida mot ett väsentligt enskilt intresse. Precis som fallet är vid åtalsunderlåtelse enligt 20 kap. 7 § RB kan ett "väsentligt enskilt intresse" vara att det finns ett enskilt anspråk av särskild betydelse. I Riksåklagarens riktlinjer för handläggning av ungdomsmål, RåR 2006:3, anges att ett relativt lågt skadeståndsbelopp kan vara av särskild betydelse för en ung person.

7.8 Åtal

- Åklagaren måste säkerställa att skadeståndsfrågan är tillräckligt utredd innan beslut i åtalsfrågan fattas.
- Enskilda anspråk ska som utgångspunkt framställas i samband med att åtal väcks.

Som framgår av vad som sagts tidigare i detta avsnitt måste åklagaren säkerställa att skadeståndsfrågan är tillräckligt utredd innan beslut i åtalsfrågan fattas. Detta gäller naturligtvis inte om åklagarens skyldighet att föra målsägandens skadeståndstalan har bortfallit t.ex. av det skälet att det skulle vara förenat med väsentlig olägenhet att föra talan.

Utgångspunkten är att åklagaren redan i stämningsansökan ska lämna uppgift om det enskilda anspråket, grunden eller grunderna för anspråket och fullständig bevisuppgift även i skadeståndsdelen. Handläggningsmässigt är det ofta till stor fördel om åklagaren inte väntar med att framställa det enskilda anspråket till en senare tidpunkt (jfr 45 kap. 5 § andra stycket RB).³²

³² Se Fitger m.fl., kommentaren till 45 kap. 4 §.

8 Strafföreläggande och skadestånd

I detta avsnitt ges vägledning för åklagarens hantering av skadestandsfrågan i samband med att strafföreläggande utfärdas, eller övervägs. Allmän rättslig vägledning i frågor om strafföreläggande finns i RättsPM 2015:4 – Strafföreläggande.

- Har målsäganden anmält ett enskilt anspråk och är omständigheterna sådana att åklagaren enligt 22 kap. 2 § första stycket RB är skyldig att föra målsägandens talan, ska också det enskilda anspråket föreläggas den misstänkte till godkännande.
- Om målsäganden inte har lämnat något besked i frågan om skadestånd ska han eller hon uppmanas att senast inom en viss tid lämna sådant besked. Om detta inte sker kan åklagaren underlåta att ta med det enskilda anspråket i strafföreläggandet.
- Om målsäganden har framställt ett yrkande om enskilt anspråk och detta avser annat än betalningsskyldighet, t.ex. olika former av fastställsetalan såsom yrkanden om bättre rätt, får strafföreläggande inte utfärdas.
- I vissa situationer föreligger hinder mot att utfärda strafföreläggande och åtal ska istället väckas (se RättsPM 2015:4 – Strafföreläggande).
- Om ett strafföreläggande utfärdas utan att ett framställt enskilt anspråk tagits upp ska målsäganden underrättas om det.

Bestämmelser om strafförelägganden finns bl.a. i 48 kap. RB och i strafföreläggandekungörelsen (1970:60).

I 48 kap. 5 a § RB anges

Har målsäganden anmält enskilt anspråk avseende betalningsskyldighet i anledning av brottet och är omständigheterna sådana att åklagaren enligt 22 kap. 2 § första stycket är skyldig att utföra målsägandens talan, skall också det enskilda anspråket föreläggas den misstänkte till godkännande.

När en åklagare överväger att utfärda strafföreläggande är det viktigt att kontrollera om det finns en målsägande som har framställt eller kan tänkas framställa ett yrkande om enskilt anspråk. Om målsäganden inte har lämnat besked om hon eller han avser att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet ska målsäganden om möjligt uppmanas att lämna sådant besked. Detta framgår av 2 § strafföreläggandekungörelsen. I bestämmelsen anges att undersökningsledaren eller åklagaren i sådana situationer om möjligt ska uppmana målsäganden att inom en viss tid lämna besked.

Om det inte framgår av ett förundersökningsprotokoll om målsäganden yrkar skadestånd eller inte, är detta oftast en sådan brist som polisen bör åtgärda efter ett beslut om komplettering (se närmare avsnitt 7.2).

Nästa steg i bedömningen är att klargöra vad målsägandens enskilda anspråk består av. Av 48 kap. 5 § RB framgår nämligen att strafföreläggande inte får utfärdas om målsäganden förklarar att han eller hon avser att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet som avser annat än betalningsskyldighet.

Som exempel på annat än betalningsskyldighet kan nämnas att målsäganden yrkar bättre rätt än den misstänkte till i beslag tagen egendom eller att målsäganden önskar att något visst förhållande – som inte avser betalningsskyldighet – ska fastställas. I sådana situationer är det således inte möjligt att utfärda ett strafföreläggande.

I de allra flesta fall torde målsägandens enskilda anspråk handla om betalningsskyldighet och därför blir nästa fråga att ta ställning till om omständigheterna är sådana att åklagaren enligt 22 kap. 2 § första stycket RB är skyldig att föra målsägandens talan. Om så är fallet ska också det enskilda anspråket föreläggas den misstänkte till godkännande. Detta framgår av 48 kap. 5 a § RB.

Ett strafföreläggande ska alltså inte utfärdas utan det enskilda anspråket, om åklagaren skulle vara skyldig att föra målsägandens talan i domstol vid ett eventuellt åtal. Skyldigheten gäller endast sådana fall där anspråket är grundat på brottet och där omständigheterna är sådana att ett förberedande och utförande av målsägandens talan kan ske utan någon väsentlig olägenhet. Till detta kommer att skyldigheten inte gäller sådana fall där anspråket är uppenbart obefogat.³³

Det bör framhållas att även om den misstänkte under förundersökningen har medgett ett enskilt anspråk som i och för sig är uppenbart ogrundat, t.ex. att målsäganden i ett ärende avseende ringa misshandel (t.ex. en örfil) har begärt ersättning med 50 000 kr för kränkning, ska inte ett sådant enskilt anspråk tas med i föreläggandet. Det kan finnas olika skäl till att den misstänkte medgett yrkandet, t.ex. att han eller hon är omedveten om praxis. Om det enskilda anspråket är uppenbart obefogat ska åklagaren inte föra denna talan oavsett om yrkandet är medgett eller inte. En annan sak är att åklagaren i en sådan situation kan och bör ta kontakt med målsäganden och informera om den praxis som gäller. Om målsäganden väljer att justera sitt yrkande till en rimlig nivå kan det enskilda anspråket tas med i strafföreläggandet utan föregående kontakt med den misstänkte.

³³ Se Fitger m.fl., kommentaren till 48 kap 5 a §.

Ett strafföreläggande ska bl.a. innehålla uppgift om det enskilda anspråk som föreläggs den misstänkte och de omständigheter som anspråket grundar sig på.

Även i strafförelägganden ska ett skadeståndsyrkande som regel förenas med ränta.

I vissa situationer föreligger hinder mot att utfärda strafföreläggande, bl.a. enligt 22 kap. 2 § RB, och åtal ska istället väckas. Detta beskrivs i RättsPM 2015:4 – Strafföreläggande.

Om en målsägande har framställt ett enskilt anspråk under förundersökningen och åklagaren av något skäl väljer att inte ta med det i strafföreläggandet, t.ex. på grund av att åklagaren anser att anspråket är uppenbart obefogat, ska målsäganden underrättas om detta för att han eller hon ska kunna föra en egen talan.

9 Bevisning om skadestånd

- Åklagaren måste beakta att utgången i ansvarsdelen inte alltid är styrande för prövningen av det enskilda anspråket och att det ofta föreligger ett lägre beviskrav vad gäller skadeståndstalan än för själva åtalet.

Exempel på vanligt förekommande situationer när bevislättnader föreligger:

- ✓ När målsäganden åberopar omständigheter till grund för sin talan som ligger utanför själva ansvarstalan och som saknar straffrättslig betydelse, t.ex. om målsäganden vid ett åtal om skadegörelse åberopar oaktsamhet som alternativ grund för det enskilda anspråket.
- ✓ När målsäganden yrkar ersättning för effekter som inte har någon betydelse för bedömningen i skuld- eller påföljdsfrågan och som ofta inte anges i gärningsbeskrivningen, t.ex. förstörda kläder i samband med en misshandel.
- ✓ När den tilltalade åberopar nödvärn som grund för ett bestridande av ett åtal och ett enskilt anspråk. I dessa fall är det den tilltalade som har att visa att målsäganden varit medvållande för att undslippa skadeståndsansvar.
- ✓ När det är fråga om en uppskattning av en inträffad skada och full bevisning om skadan inte alls eller endast med svårigheter kan föras. I sådana fall får rätten enligt 35 kap. 5 § första meningen RB uppskatta skadan till skäligt belopp.
- ✓ När talan rör ett mindre belopp finns det också möjlighet att göra en skälighetsbedömning enligt 35 kap. 5 § andra meningen RB. I förarbetena har ett halvt basbelopp angetts som riktmärke.
- När åklagaren för målsägandens talan ska åklagaren vara uppmärksam på att yrkandet måste avse ett bestämt belopp. Detta gäller även om domstolen kan göra en skälighetsbedömning enligt 35 kap. 5 § RB.
- Om åklagaren för målsägandens talan om enskilt anspråk har han eller hon ett ansvar för att tillräcklig och relevant bevisning åberopas.
- Målsägandeförhöret är oftast det viktigaste bevismedlet. Finns annan bevisning bör den också tas med, t.ex. skriftlig bevisning (journaler, kvitton, fotografier, värderingsintyg och fakturor) eller muntlig bevisning (vittnesförhör).

Beviskrav i brottmål och tvistemål skiljer sig åt. Detta avsnitt är tänkt att ge vägledning när det gäller frågan om vilka beviskrav som ställs då talan om skadestånd ska behandlas inom ramen för brottmålsprocessen samt ge exempel på vilka bevismedel som kan vara relevanta att åberopa.

9.1 Allmänt om beviskrav och bevisvärdering

I 35 kap. 1 § första stycket RB stadgas att rätten efter samvetsgrann prövning av allt som förekommit ska avgöra vad som är bevisat i målet. Utgångspunkten är att det råder fri bevisföring och fri bevisprövning.

Av 35 kap. 3 § RB framgår att om en part i rättegången erkänner en viss omständighet och saken är sådan att förlikning därom är tillåten, ska vad parten erkänt gälla mot honom.

Enligt 35 kap. 6 § RB ankommer det på parterna att svara för bevisningen. Rätten får självant inhämta bevisning endast i indispositiva tvistemål och mål om brott som hör under allmänt åtal. Bestämmelsen innebär alltså att rätten i en brottmålsprocess är förhindrad att agera ifråga om bevis som enbart har betydelse för det enskilda anspråket.

I 29 kap. 6 § RB tredje meningen finns en bestämmelse om att rättens avgörande i ansvarsfrågan ska vara bindande vid en prövning av det enskilda anspråket. Detta gäller dock endast om utgången i ansvarsdelen har betydelse för bedömandet av det enskilda anspråket. Om skadeståndsanspråket grundar sig på andra omständigheter än det brottsliga förfarandet kan dock det enskilda anspråket bifallas trots att ansvarstalan ogillas. Som exempel kan nämnas att åtalet grundar sig på uppsåt medan målsäganden åberopar oaktsamhet som grund för det enskilda anspråket.³⁴

När det gäller bevisbörda och beviskrav finns det betydande skillnader mellan brottmål och tvistemål. I ett brottmål har åklagaren bevisbördan för samtliga moment som ingår i gärningsbeskrivningen. Det gäller både objektiva och subjektiva rekvisit. När det gäller beviskravet i brottmål brukar man säga att "det ska vara ställt utom rimligt tvivel".³⁵

I tvistemål är principerna för bevisbördans placering och beviskrav mer komplicerade. Ofta kan bevisbördan vara fördelad mellan käranden och svaranden. Generellt sett är beviskraven i tvistemål lägre än i brottmål. I NJA 1992 s. 740 har HD i ett mål rörande skadestånd i anledning av misshandel angett beviskravet till "övervägande sannolikt".

9.2 Konkreta exempel

Nedan ges vägledning för hur man kan resonera då ett skadeståndsanspråk handläggs tillsammans med brottmålet. Exempelen är hämtade från Roberth Nordh, Praktisk process III.³⁶

³⁴ Se Fitger m.fl., kommentaren till 29 kap. 6 §.

³⁵ Se NJA 1980 s. 725 och NJA 1990 s. 555.

³⁶ Se s. 91 ff.

- Ibland kan och bör målsäganden åberopa omständigheter till grund för sin talan som ligger utanför själva ansvarspåståendet, d.v.s. omständigheter som saknar straffrättslig betydelse. Som exempel kan nämnas att målsäganden eller åklagaren vid ett uppsåtligt brott som alternativ grund, utöver gärningsbeskrivningen, åberopar oaktsamt beteende till stöd för skadeståndstalan utan att det finns ett korresponderande oaktsamhetsbrott. Frågan om huruvida ett oaktsamt beteende har förelegat prövas i sådana fall på samma sätt som om målsäganden fört talan i ett tvistemål, vilket alltså innebär ett lägre beviskrav.
- Målsäganden har möjlighet att biträda åtalet. Han eller hon kan då som stöd för sin skadeståndstalan åberopa omständigheter som inte ingår i gärningsbeskrivningen, men som åklagaren skulle kunna lägga till genom en justering av åtalet. Som ett exempel kan nämnas att åklagaren åtalar en person för misshandel bestående av två slag mot kroppen, medan målsäganden som stöd för sin skadeståndstalan gör gällande att det också varit fråga om en spark i ryggen. Själva sparken är ett moment som åklagaren skulle kunna lägga till genom en åtalsjustering och som också omfattas av domens rättskraft. Det går alltså inte att åtala för sparken i ett senare skede. I ett sådant fall kan det finnas skäl att tillämpa det strängare beviskravet när det gäller prövningen av sparken, även om målsäganden bara åberopar den som stöd för sin skadeståndstalan. Detsamma gäller om åklagaren åtalar en person för misshandel, men målsäganden som en alternativ grund till stöd för skadeståndsanspråket vill göra gällande oaktsamhet. Vid oaktsamhet kan brottet vållande till kroppsskada komma i fråga och åklagaren kan justera åtalet till att omfatta även detta brott.
- Vid t.ex. misshandel ingår effekten av gärningsmannens handlande som ett brottsrequisit. Målsägandens påstående om skada kan då helt stämma överens med själva gärningsbeskrivningen. Vid personskada är det dock vanligt att målsäganden yrkar ersättning för skador som kanske bara vagt eller inte alls ingår i gärningsbeskrivningen. Som exempel kan nämnas ersättning för sveda och värk, inkomstförlust och för förstörda kläder. Målsäganden måste i sådana fall ange grunderna för sina yrkanden och prestera viss utredning för att ersättning ska kunna utgå. När målsäganden yrkar ersättning för denna typ av effekter, d.v.s. effekter som inte har någon betydelse för bedömningen i skuldfrågan eller påföljdsfrågan, gäller samma bevisregler som i tvistemål. Det blir alltså en bevislättning i förhållande till själva åtalet.
- Om målsäganden istället, som stöd för sin skadeståndstalan, åberopar effekter som även har betydelse för bedömningen i själva ansvarsdelen, gäller samma beviskrav som för åtalet. Det kan t.ex. röra sig om en omständighet som gör att en misshandel bör bedömas som grov.

- Ibland åberopar den tilltalade nödvärn som grund för att bestrida både åtalet och det enskilda anspråket. Även om åklagaren i praxis³⁷ har tillerkänts en viss bevislättning vid nödvärn ska åklagaren bevisa att nödvärn inte föreligger. Så är dock inte fallet för ett enskilt anspråk som ska prövas i en sådan process. Då är det den tilltalade (skadevållaren) som har att bevisa att målsäganden (den skadelidande) har varit medvållande. Vid personskada krävs dessutom att den skadelidande medverkat uppsåtligt eller av grov oaktsamhet. En tilltalad som är åtalad för t.ex. misshandel kan alltså ha framgång med sin invändning om nödvärn när det gäller själva ansvarsfrågan, men ändå bli tvungen att betala skadestånd till målsäganden.

När det gäller frågan om bevislättningar är också rättsfallet NJA 1988 s. 226 av intresse. Målet rörde frågan om skadeståndsskyldighet på grund av häleri efter en inbrottsstöld när godset hade återställts till ägaren (i detta fall ett bolag) i skadat skick. I målet fanns inte någon utredning som visade när eller under vilka förhållanden skadorna hade uppkommit. HD uttalade följande när det gällde de tilltalades skadeståndsskyldighet.

För den som återfår stulen egendom i skadat skick under sådana omständigheter som det är fråga om i målet föreligger emellertid uppenbara svårigheter att förebringa bevisning eller att ens göra antaganden angående sådana förhållanden. Det finns ingenting som talar mot att skadorna uppkom under den tid för vilken TM och TA är ansvariga. Vid dessa förhållanden bör olägenheten av att tidpunkten för skadornas uppkomst ej klarlagts i målet inte skäligen bäras av bolaget. TM och TA bör därför åläggas skadeståndsskyldighet i enlighet med bolagets yrkande.

9.3 Skälighetsbedömning enligt 35 kap. 5 § RB

I fråga om bevisning för skadestånd gäller som grundprincip att det ankommer på käranden att prestera tillräcklig bevisning till stöd för sitt yrkande.

I 35 kap. 5 § RB anges

Om det är fråga om uppskattning av en inträffad skada och full bevisning om skadan inte alls eller endast med svårighet kan föras, får rätten uppskatta skadan till skäligt belopp. Så får också ske om bevisningen kan antas medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till skadans storlek och det yrkade skadeståndet avser ett mindre belopp.

Den *första meningen* i 35 kap. 5 § RB innebär att en bevislättning kan tillåtas. Parterna måste dock lägga fram den utredning som skäligen kan åstadkommas. I praxis har regeln tillämpats flera gånger när det gäller uppskattning av ren

³⁷ Se NJA 1990 s. 210.

förmögenhetsskada i mål om intrång i immaterialrätt.³⁸ I många fall beräknas också skadestånd efter schabloner vilket innebär bevislättnader.³⁹

När det gäller den *andra meningen* i paragrafen kan regeln om att skada i vissa fall får uppskattas till skäligt belopp tillämpas om bevisningen kan antas medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till skadans storlek. Bestämmelsen gäller alla typer av fordringar.

Departementschefen anförde följande i förarbetena.⁴⁰

De skadeståndsanspråk som framställs i samband med ansvarstalan rör som regel mindre summor, t.ex. ersättning för smärre reparationskostnader. Det är långtifrån alltid som målsäganden har kvar kvitton för sådana mindre belopp. Kostnaderna för bevisning kan i sådana fall uppgå till nära nog lika stort belopp som det som yrkas. Från målsägandens synpunkt är det otillfredsställande att inte domstolen i sådana fall har större möjligheter än nu till en skälighetsbedömning av skadan.

I propositionen anges vidare att det både för parter och domstol normalt är en fördel om domstolen omedelbart avgör skäligheten av ett yrkat belopp istället för att skadeståndstalan skiljs av. Särskilt i de fall målsäganden inte är närvarande vid en huvudförhandling kan en vidgad möjlighet till skälighetsbedömning ge stora fördelar. En skälighetsbedömning av nu aktuellt slag får emellertid bara avse mindre belopp. I förarbetena anges ett halvt basbelopp som riktmärke.

Domstolen kan uppskatta skadan till ett skäligt belopp, men kan inte ta ett belopp "ur luften". När åklagaren för målsägandens skadeståndstalan måste han eller hon se till att det alltid anges ett bestämt belopp och åberopa bevisning för skadans storlek såsom t.ex. förhör med målsäganden eller uppvisandet av ett kostnadsförslag.⁴¹

Vid tillämpningen av den aktuella paragrafen torde man behöva upprätthålla någon form av sannolikhetskrav, dvs. det ska vara mer sannolikt att skadan uppgår till minst det utdöma beloppet än att det inte gör det. I vart fall får det inte vara tvärtom.⁴²

I NJA 2011 s. 576 har HD uppskattat skadan efter skälighet trots att 35 kap. 5 § RB inte var tillämplig. HD uttalade där att omständigheterna i målet var sådana att parterna godtagit att domstolen på ett ofullständigt underlag uppskattade skadeståndet efter skälighet.

³⁸ Se t.ex. NJA 2000 s. 325.

³⁹ Se t.ex. NJA 2004 s. 26 och NJA 2006 s. 181.

⁴⁰ Se prop. 1987/88:1 s. 12 f.

⁴¹ Se NJA 2005 s. 180.

⁴² Se Fitger m.fl., kommentaren till 35 kap. 5 § RB.

9.4 Tillräcklig och relevant bevisning

Om åklagaren för målsägandens talan har han eller hon ett ansvar för att tillräcklig och relevant bevisning åberopas också till stöd för skadeståndstalan. Förhöret med målsäganden är ofta det viktigaste bevismedlet när det gäller frågan om skadestånd. Målsägandens uppgifter torde även regelmässigt åberopas i ansvarsdelen.

Finns annan bevisning bör den också åberopas, t.ex. skriftlig bevisning (journaler, kvitton, fotografier, värderingsintyg och fakturor) eller muntlig bevisning (vittnesförhör). Nedan ges exempel på vilka bevismedel som kan vara aktuella vid olika typer av skador.

Sakskador

Som nämns under avsnitt 15.3 kan målsäganden vid sakskada få ersättning för sakens värde eller för reparationskostnad och värdeminskning. Målsäganden kan också få ersättning för annan kostnad till följd av skadan samt för inkomstförlust eller intrång i näringsverksamhet. Som exempel på relevant bevisning vid denna typ av skada kan nämnas kvitton och fakturor, offerter, värderingsintyg, fotografier samt förhör med vittnen.

Personskada – ekonomiska skadeföljder

Sjukvårdskostnader, andra kostnader samt kompensation till den som står den skadelidande nära kan styrkas med kvitton, fakturor eller kallelser till olika typer av sjukvård. Ersättning för inkomstförlust kan styrkas med arbetsgivarintyg som utvisar den lön som den skadelidande skulle ha haft om denne arbetat samt intyg beträffande den lön/sjukpenning som faktiskt utbetalats under sjukperioden.

Personskada – ideella skadeföljder

Ideella skadeföljder behandlas närmare i avsnitt 15.2. Det rör sig om fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur (sveda och värk) eller av bestående art (lyte eller men) samt särskilda olägenheter.

Fysiska skador kan styrkas med t.ex. rättsintyg, journalhandlingar, läkarintyg, fotografier och handlingar utvisande sjukskrivningsperiod. Till styrkande av psykiska skador kan det vara lämpligt att åberopa intyg från läkare, psykolog eller kurator. Även när det gäller psykiska skador har handlingar rörande eventuell sjukskrivning betydelse. Vittnen och/eller sakkunniga kan också åberopas för att styrka både fysiska och psykiska skador.

Kränkning

Kränkningens ersättning utgår på objektiva grunder (se avsnitt 15.5). Någon bevisning utöver målsägandens uppgifter, som i princip alltid åberopas i ansvarsdelen, krävs normalt inte.

10 Rättegången och skadeståndet

I detta avsnitt tas frågor upp som rör domstolsprocessen, framförallt huvudförhandlingen. Det gäller bl.a. frågor om justering av skadeståndsyrkanden och frågor om avskiljande av ett enskilt anspråk.

- Åklagaren bör ta sig tid att möta målsäganden före huvudförhandlingen.
- När åklagaren förbereder målet inför huvudförhandlingen måste åklagaren också förbereda skadeståndsdelen.
- Även om åklagaren beslutat att inte föra målsägandens talan bör åklagaren vara målsäganden behjälplig vid huvudförhandlingen genom att ställa relevanta frågor som har betydelse för att kunna bedöma anspråket.
- Åklagaren bör inte justera skadeståndsyrkandet vid huvudförhandlingen utan att överenskommelse skett med målsäganden.
- Åklagaren bör ha en bestämd uppfattning om det är lämpligt att avskilja ett skadeståndsanspråk eller inte. Åklagaren bör då ha i åtanke att ett avskiljande oftast är till nackdel för målsäganden.
- Åklagaren bör föreslå att domstolen gör en skälighetsbedömning av skadeståndsbeloppet då det är lämpligt.
- Åklagaren bör vara medveten om att målsäganden under vissa omständigheter kan bli skyldig att betala rättegångskostnader i anledning av det enskilda anspråket.
- Åklagaren bör yrka ersättning av den misstänkte för eventuella rättegångskostnader som målsäganden haft i anledning av yrkandet om skadestånd.

10.1 Kontakt med målsäganden före huvudförhandlingen

En åklagare som för målsägandens skadeståndstalan bör ta sig tid att möta målsäganden före huvudförhandlingen.⁴³ Det räcker vanligtvis med att man träffas en stund innan förhandlingen börjar.

Om målsäganden tidigare – trots att polis och åklagare försökt att utreda skadeståndet – inte framställt ett yrkande om skadestånd, kan åklagaren vid mötet med målsäganden ta upp frågan om eventuellt skadestånd. Det låter sig bara göras om det enskilda anspråket är helt okomplicerat och inte behöver utredas eller förberedas. Som exempel kan nämnas schablonersättning för sveda och värk och en rimlig kränkningsersättning för t.ex. en misshandel.

⁴³ Se vidare handboken Bemötande av brottsoffer, Utvecklingscentrum Göteborg.

Vid mötet med målsäganden kan det framkomma att det finns ytterligare bevisning som inte tidigare nämnts, t.ex. kvitton. Om målsäganden inte har med sig bevisningen bör åklagaren ge målsäganden information om vad det kan innebära för prövningen av skadeståndet om bevisningen inte ges in. Åklagaren bör överväga vad som är lämpligast att göra i den situationen. Ett alternativ är att begära att förhandlingen ställs in. Ett annat alternativ kan vara att skadeståndstalan avskiljs (se nedan avsnitt 10.5).

10.2 Åklagarens förberedelse av skadeståndsfrågan

När åklagaren förbereder målet inför huvudförhandlingen måste också skadeståndsdelen förberedas. Åklagaren har till uppgift att se till att ersättningsanspråket blir klarlagt under huvudförhandlingen.

10.3 Kan åklagaren hjälpa målsäganden även om åklagaren inte för talan?

Om åklagaren beslutat att inte föra målsägandens skadeståndstalan finns det ändå vissa möjligheter att vara målsäganden behjälplig med att föra sin talan. En sådan situation kan t.ex. vara att målsäganden visserligen är berättigad till ersättning för kränkning, men yrkar ett belopp som vida överstiger gällande praxis. Åklagaren bör i sådana situationer vid huvudförhandlingen kunna hjälpa målsäganden på så sätt att han eller hon ställer frågor som är av betydelse för att kunna bedöma rätten till kränkingsersättning. Om åklagaren känner till att målsäganden har ett skadeståndsanspråk bör åklagaren vid behov uppmärksamma rätten på det, även om åklagaren inte för målsägandens talan.⁴⁴

10.4 Kan justering av det enskilda anspråket göras vid huvudförhandlingen då målsäganden inte är närvarande?

Det förekommer att en åklagare för målsägandens talan trots att målsäganden inte är närvarande vid huvudförhandlingen. Detta gäller vanligtvis i mål om förmögenhetsbrott. Utgångspunkten är att åklagaren inte bör justera skadeståndsyrkandena om inte målsäganden är närvarande vid huvudförhandlingen.⁴⁵ Om åklagaren redan under målets förberedelse uppmärksammar att det kan bli aktuellt att justera beloppet vid en kommande förhandling, bör kontakt tas med målsäganden för att reda ut vilka eventuella justeringar som kan göras. Denna kontakt bör dokumenteras i en tjänsteanteckning. Det är också lämpligt att åklagaren ser till att målsäganden eller en företrädare för målsäganden finns tillgänglig på telefon under huvudförhandlingen. Om det uppstår oklarheter kring belopp och justeringar, finns ibland möjligheten att avhjälpa dessa oklarheter genom ett telefonsamtal.

⁴⁴ Se JO beslut 2016-02-25, dnr 124-2015.

⁴⁵ Se Nordh s. 39.

Om det trots allt uppkommer en situation då målsäganden inte är närvarande under huvudförhandlingen och inte heller går att nå, och frågan om justering av skadeståndsyrkandet aktualiseras, är utgångspunkten att åklagaren inte bör justera yrkandet. Detta gäller dock inte i det fall ett yrkat belopp uppenbart felaktigt framställts inklusive moms. Åklagaren kan i ett sådant fall, utan kontakt med målsäganden, dra av moms från det yrkade beloppet och istället yrka motsvarande belopp förverkat (se avsnitt 7.4).

10.5 När kan det enskilda anspråket avskiljas?

Ett enskilt anspråk bör normalt inte avskiljas.

Det finns många fördelar med att handlägga enskilda anspråk som grundar sig på brott i samma rättegång som brottmålet. Det är ofta processekonomiskt fördelaktigt med en enda process. Vidare är det i stor utsträckning samma bevisning som krävs för prövning av åtalet och det enskilda anspråket.⁴⁶

För målsäganden innebär ofta ett avskiljande att han eller hon inte kommer till sin rätt. Det är vanligt att ett anspråk återkallas så snart ett avskiljande har skett.⁴⁷

Av 22 kap. 5 § RB följer att rätten kan förordna att talan om enskilt anspråk ska handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål om fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter. När det gäller vad som avses med *väsentlig olägenhet* kan paralleller dras med 22 kap. 2 § RB. Framförallt är tidsfaktorn av betydelse. Om en gemensam handläggning får till följd att målet skulle fördröjas avsevärt är det en sådan omständighet som gör att målet bör avskiljas. En praktiskt viktig måltyp där avskiljande kan bli aktuellt är sådana brottmål där speciella tidsfrister gäller, t.ex. mål mot häktade eller mot ungdomar.⁴⁸ Ett annat exempel kan vara att en gemensam handläggning kan vara till olägenhet för målsäganden. Den tilltalade kan t.ex. komma med nya uppgifter som målsäganden måste få tid på sig att bemöta.

Innan ett beslut om avskiljande fattas bör rätten inhämta parternas synpunkter i frågan.⁴⁹ Det innebär att åklagaren bör ha en uppfattning om ett avskiljande är lämpligt eller inte. Åklagaren har då att beakta att det normalt är fördelaktigt för målsäganden med en gemensam handläggning.

Om åtalet läggs ned

Om åklagaren lägger ned ett åtal kan målsäganden begära att skadeståndsdelen ska handläggas som ett särskilt mål i den för tvistemål stadgade ordningen. Någon ny talan behöver alltså inte väckas. Detta förutsätter dock att parten

⁴⁶ Se NJA II 1988 s. 14.

⁴⁷ Se Fitger m.fl., kommentaren till 22 kap. 5 § RB.

⁴⁸ Se NJA II 1988 s. 16.

⁴⁹ Se NJA II 1988 s. 16.

framställer ett yrkande om avskiljande, annars anses talan om enskilt anspråk förfallen och ska avskrivas från vidare handläggning. Om en åklagare, som för målsägandens talan om enskilt anspråk, lägger ned ett åtal bör han eller hon upplysa målsäganden om möjligheten att yrka att skadeståndstalan avskiljs samt vad konsekvensen blir för det fall man inte gör det (se 22 kap. 6 § RB).

Om åtalet ogillats

Om talan om enskilt anspråk i anledning av brott förs i samband med åtalet, och den åtalade gärningen ogillas, kan det enskilda anspråket ändå prövas i målet (22 kap. 7 § RB). Av paragrafen framgår att rätten kan pröva frågan om det enskilda anspråket utan hinder av att den tilltalade frikänns från ansvar. Detta gäller såväl när gärningen inte är brottslig som när den t.ex. är preskriberad.

10.6 Rättens möjlighet att uppskatta skadan

Om det är fråga om en uppskattning av en inträffad skada och full bevisning om skadan inte alls eller endast med svårigheter kan föras får rätten uppskatta skadan till skäligt belopp. Så får också ske om bevisningen kan antas medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till skadans storlek och det yrkade skadeståndet avser ett mindre belopp. Detta följer av 35 kap. 5 § RB som behandlas närmare i avsnitt 9.3.

Även om skadan kan uppskattas måste yrkandet om skadestånd alltid avse ett bestämt belopp.

Ofta är det en fördel för målsäganden att domstolen avgör skäligheten av ett yrkat belopp istället för att avskilja skadeståndstalan. Åklagaren bör därför vara uppmärksam på samt föreslå att domstolen gör en skälighetsbedömning i de fall där det är lämpligt.

10.7 Allmänt om justering av talan

Väckt åtal får inte ändras (45 kap. 5 § första stycket RB). Åklagaren får dock utvidga åtalet mot samma tilltalad till att avse annan gärning om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.

Åklagaren eller målsäganden får väcka talan om enskilt anspråk sedan åtal väckts om rätten finner det lämpligt med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter (45 kap. 5 § andra stycket RB). Denna regel gäller bara för förhandlingen i tingsrätt. Paragrafen ger alltså stöd för att talan om enskilt anspråk får väckas efter det att åtal har väckts.⁵⁰ En sådan talan kan väckas formlöst, dvs. muntligen eller skriftligen.

⁵⁰ Jfr dock vad som sägs ovan i avsnitt 7.8.

I paragrafens tredje stycke anges att det inte är fråga om ändring av talan om åklagaren beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum än i stämningsansökan eller en ny omständighet till stöd för åtalet.

Även i tvistemål gäller som huvudregel att en väckt talan inte får ändras. Reglerna finns i 13 kap. 3 § RB. Enligt huvudregeln får dock följande ändringar göras.

1. Käranden får på grund av en omständighet, som inträffat under rättegången eller först då blivit känd för käranden, kräva annan fullgörelse än den om vilken talan väckts. Som exempel kan nämnas att yrkandet går ut på utlämnande av lös sak och denna sak går förlorad. Talan bör då få ändras till att avse skadestånd för den uteblivna fullgörelsen.⁵¹ Åklagarens justering av gärningsbeskrivningen i hovrätten kan vara en sådan tillkommande omständighet som medför rätt för målsäganden att höja sitt skadeståndsyrkande.⁵²
2. Käranden får yrka fastställelse i frågan om ett visst rättsförhållande består eller inte består mellan parterna.
3. Käranden får kräva ränta eller annan tilläggsförpliktelse och även i övrigt framställa ett nytt yrkande, om det stöder sig på väsentligen samma grund som det tidigare.

Yrkanden enligt 2 eller 3 får under vissa omständigheter avvisas av rätten (13 kap. 3 § andra stycket RB). Sådana yrkanden får heller inte framställas i högre rätt. Såsom ändring av talan anses inte att käranden beträffande samma sak inskränker sin talan eller, utan att saken ändras, åberopar ny omständighet till stöd för sin talan.

Åklagaren kan i brottmålet justera en gärningsbeskrivning genom att åberopa nya omständigheter så länge det rör sig om samma gärning.⁵³ En målsägande kan biträda åtalet och därmed göra samma justeringar av åtalet som åklagaren har möjlighet till. Detsamma torde gälla även om målsäganden enbart vill justera gärningsbeskrivningen som grund för det enskilda anspråket. Målsägandens åberopanden måste dock hålla sig inom rättskraften för en framtida dom över det enskilda anspråket. I annat fall skulle målsäganden i strid med vad som annars gäller kunna väcka ett nytt käromål i högre rätt.⁵⁴ Som exempel kan nämnas följande.

X åtalas för att ha stulit en klocka och en mobiltelefon från målsäganden. Målsäganden yrkar ersättning för föremålets värde. I hovrätten justerar åklagaren åtalet genom att göra gällande att X också stulit en tv. Målsäganden, som numera

⁵¹ Se Fitger m.fl., kommentaren till 13 kap. 3 §.

⁵² Se HD:s dom den 3 juli 2019 i mål nr T 620-19.

⁵³ Se t.ex. NJA 2015 s. 702 ("balkongfallet").

⁵⁴ Se Nordh s. 64 f.

fått ersättning för klockan och mobiltelefonen av sitt försäkringsbolag, anger stölden av tv:n som ny grund för skadeståndsanspråket.

Åklagaren kan justera åtalet på ovan angivna sätt. Målsäganden bör dock inte tillåtas att åberopa stölden av tv:n som ny grund för skadeståndsanspråket. Förlusten av klockan, mobiltelefonen och tv:n är tre olika skador. Ersättningarna rör inte samma sak och en dom avseende den ena skadan har inte någon rättskraft i förhållande till de andra skadorna. Vad målsäganden har gjort är att väcka en ny talan i hovrätten (jfr 45 kap. 5 § RB). Rättskraften för själva åtalet och för det enskilda anspråket skiljer sig åt. Målsägandens rätt att åberopa en ny omständighet som grund för sin skadeståndstalan bör alltid bedömas inom ramen för tvistemålsreglerna.⁵⁵

10.8 Kan målsäganden bli skyldig att betala rättegångskostnader?

Åklagaren bör vara medveten om att målsäganden under vissa omständigheter kan bli skyldig att betala rättegångskostnader i anledning av det enskilda anspråket. Bestämmelser om ersättning för rättegångskostnader finns i 18 kap. och 31 kap. RB.⁵⁶

Den omständigheten att åklagaren fört målsägandens skadeståndstalan befriar inte målsäganden från skyldighet att utge ersättning till vittne eller att svara för kostnader för annan bevisning som påkallats uteslutande i målsägandens intresse. Det bör åligga åklagaren att för målsägandens räkning yrka ersättning för sådan kostnad av den misstänkte.⁵⁷

⁵⁵ Se Nordh s. 65.

⁵⁶ För mer information och fördjupning kan hänvisas till Nordh samt Fitger m.fl. Se också NJA 1997 s. 79.

⁵⁷ Se Fitger m.fl., kommentaren till 22 kap 2 §.

11 Tingsrättsdomen och skadeståndet

I detta avsnitt redogörs för den information som åklagaren bör lämna till målsäganden efter att domen har kommit.

- Efter huvudförhandlingen bör åklagaren, utom i de fall skadeståndstalan har ogillats, lämna den allmänna information om möjligheter till ersättning som framgår i avsnitt 14.
- Om dom avkunnas direkt efter huvudförhandlingen bör åklagaren förklara domslutet för målsäganden, särskilt i skadeståndsdelen.
- Om domen meddelas senare bör åklagaren upplysa målsäganden om möjligheten att kontakta åklagarkammaren om särskilda frågor uppstår i anledning av domen. Åklagaren har dock inte någon skyldighet att själv initiera en kontakt efter det att dom har meddelats.

11.1 Vilken information bör lämnas till målsäganden i samband med att dom avkunnas?

Om dom avkunnas direkt efter förhandlingen bör åklagaren, om inte något målsägandebiträde är förordnat, förklara domens innebörd för målsäganden. Det gäller särskilt om åklagaren fört målsägandens skadeståndstalan. Om skadeståndstalan bifallits kan det vara lämpligt att beskriva målsägandens möjlighet att erhålla ersättning (se närmare avsnitt 14).

Om domen har ogillats och åklagaren har bestämt sig för att inte överklaga, kan det finnas anledning att informera målsäganden om möjligheten att själv överklaga domen i skadeståndsdelen.

11.2 Vilken information bör lämnas till målsäganden om dom meddelas senare?

Även om dom i målet meddelas först senare, bör åklagaren efter huvudförhandlingen ge målsäganden den allmänna information som finns i avsnitt 14. Det är också lämpligt att åklagaren upplyser målsäganden om möjligheten att kontakta åklagarkammaren för det fall särskilda frågor uppkommer kring skadeståndsfrågan när målsäganden senare tar del av domen.

Åklagaren har dock inte någon skyldighet att själv initiera en kontakt med målsäganden efter det att dom meddelats.

12 Särskilt om processen i hovrätten

Detta avsnitt handlar om processen i hovrätten och åklagarens handläggning av skadeståndsfrågan där. Framställningen tar främst sikte på mål där åklagaren har fört målsägandens talan i tingsrätten. De särskilda frågeställningar som aktualiseras i mål där ett målsägandebiträde varit förordnat i tingsrätten behandlas i avsnitt 13.

- Åklagarens behörighet att företräda målsäganden i hovrätt är beroende av att också ansvarsdelen är föremål för prövning i hovrätten. Om domen enbart har överklagats beträffande det enskilda anspråket måste målsäganden utföra sin talan på egen hand.
- Åklagarens behörighet och skyldighet enligt 22 kap. 2 § RB att föra målsägandens talan gäller också i hovrätt. Detta innebär att åklagaren – utan att inhämta fullmakt – är behörig att överklaga en dom i fråga om ett enskilt anspråk och föra målsägandens talan under förutsättning att domen överklagas även i ansvarsdelen.
- Om åtalet ogillats i tingsrätten och åklagaren överklagar i ansvarsdelen är utgångspunkten att åklagaren – om skadeståndstalan förts av åklagaren i tingsrätten – även ska överklaga domen i skadeståndsdelen.
- Särskilda bestämmelser gäller för processen i hovrätten. Målsäganden kan t.ex. inte i hovrätten yrka ett högre belopp än vad han eller hon gjorde i tingsrätt eller justera grunden för sitt yrkande (t.ex. från sveda och värk till kränkning) samt att det normalt krävs giltig ursäkt för återopande av nya bevis.

12.1 Frågeställningar i samband med ett överklagande

Åklagarens behörighet och skyldighet enligt 22 kap. 2 § RB att föra målsägandens talan gäller också i hovrätt. Detta innebär att åklagaren – utan att inhämta fullmakt – kan överklaga en dom i fråga om ett enskilt anspråk och företräda målsäganden som klagandens motpart. Detta gäller under förutsättning att domen överklagats även i ansvarsdelen.

I de fall åklagaren överklagar en ogillad tingsrättsdom i ansvarsdelen är utgångspunkten att åklagaren – om skadeståndstalan förts av åklagaren i tingsrätten – även ska överklaga domen i skadeståndsdelen. Om åklagaren av någon anledning inte anser att det finns skäl att överklaga i skadeståndsdelen måste målsäganden få information om det i god tid så att han eller hon själv hinner överklaga i den delen.

Även om åklagaren är motpart ska åklagaren som huvudregel företräda målsäganden i hovrätten och utgå från den inställning som målsäganden hade i dessa frågor i tingsrätten.

Åklagarens behörighet att företräda målsäganden i hovrätt är beroende av att också ansvarsdelen är föremål för prövning i hovrätten. Om domen enbart har överklagats beträffande det enskilda anspråket måste målsäganden utföra sin talan på egen hand.

Målsäganden kan inte räkna med att åklagaren, som ett advokatombud, efter en tingsrättsdom kommer att ta kontakt med honom eller henne för att diskutera ett eventuellt överklagande.

I de fall då en dom överklagas endast såvitt avser det enskilda anspråket från den tilltalades sida upphör således åklagarens behörighet att företräda målsäganden.

12.2 Processuella regler i hovrätt

Processen i hovrätten skiljer sig i flera avseenden från den vid tingsrätt. Särskilda bestämmelser gäller bl.a. i fråga om ändring av talan och bevisning. Nedanstående text är till stor del hämtad från Roberth Nordh, Praktisk process III.⁵⁸

I det följande behandlas vissa processuella regler som åklagaren bör ha kännedom om när det gäller enskilda anspråk i överrättsprocessen.

- En talan om enskilt anspråk kan separeras från åtalet i överrätten och talan ska därefter handläggas enligt reglerna för tvistemål i 50 kap. RB.
- Om prövningstillstånd krävs i ansvarsdelen och detta beviljas krävs inte ett sådant tillstånd beträffande det enskilda anspråket. Däremot kan det förekomma att det beviljas prövningstillstånd enbart i frågan om enskilt anspråk, men inte i ansvarsdelen. Som exempel kan nämnas att en person dömts för ringa misshandel till böter och att han eller hon dessutom ska betala skadestånd till målsäganden med 20 000 kr. Hovrätten kan då, enligt 49 kap. 13 § RB, bevilja prövningstillstånd i frågan om enskilt anspråk, men inte i ansvarsdelen. I sådana fall upphör även åklagarens behörighet att föra målsägandens talan.
- Om den tilltalade endast överklagar i påföljdsdelen krävs prövningstillstånd i skadeståndsdelen.
- Frågan om prövningstillstånd ska bedömas på samma sätt oberoende av om det är fråga om ett självständigt överklagande eller ett anslutningsöverklagande.
- Den tilltalade kan anslutningsöverklaga beträffande ansvarsfrågan om målsäganden överklagar domen i skadeståndsdelen och vice versa. Om däremot åklagaren överklagar i ansvarsdelen kan den tilltalade inte

⁵⁸ Se Nordh s. 133 f.

anslutningsöverklaga beträffande ett enskilt anspråk, då åklagaren inte är part i den delen av målet.

- I överklagandet ska anges vilken del av domen som överklagas och den ändring i domen som yrkas samt grunderna för överklagandet (se 50 kap. 4 § och 51 kap. 4 § RB). Såvitt avser det enskilda anspråket innebär det att åklagaren måste fundera på de aktuella ersättningsposterna då dessa kan behandlas olika i rättskraftshänseende. Målsäganden kan t.ex. inte i hovrätten yrka ett högre belopp än vad han eller hon gjorde i tingsrätten.
- Riksåklagaren har i ett tillsynsbeslut pekat på vikten av att man i överklagandet tydligt klargör i vilken del domen överklagas och vilken ändring det är som yrkas.⁵⁹ Det räcker inte att enbart ange att "åklagaren företräder målsäganden även i hovrätten" eller liknande. Då finns det risk att skadestandsfrågan inte kommer att prövas av hovrätten.
- Ett överklagande beträffande talan om skadestånd kan inte ändras från att avse t.ex. ersättning för sveda och värk till att istället avse ersättning för inkomstförlust. Detta följer av 50 kap. 25 § andra stycket RB. Det finns dock ett undantag som följer av 13 kap. 3 § första stycket 1 RB, nämligen om det nya yrkandet föräleds av en omständighet som har inträffat under rättegången eller som först då har blivit känd för käranden.
- Om den tilltalade vid tingsrättsförhandlingen medgett ett yrkande eller vitsordat ett belopp såsom skäligt i och för sig och sedan i överrätt återkallar medgivandet krävs att det föreligger speciella omständigheter för att återkallelsen ska accepteras (se 50 kap. 25 § andra stycket RB).
- I hovrätt gäller enligt 50 kap. 25 § tredje stycket RB i dispositiva mål att en part till stöd för sin talan får åberopa en omständighet eller ett bevis som inte lagts fram tidigare endast om han eller hon gör sannolikt att omständigheten eller beviset inte kunnat åberopas vid tingsrätten eller att han eller hon annars haft giltig ursäkt att inte göra det. HD har uttalat att denna preklusionsregel är tillämplig när en målsägande i brottmål för talan om enskilt anspråk, men att giltig ursäkt ska anses föreligga så snart den nya omständigheten ligger inom ramen för vad som skulle ha kunnat tillföras genom en åtalsjustering.⁶⁰

⁵⁹ ÅM 2015/0657, beslut 2015-04-01.

⁶⁰ Se NJA 2004 s. 213 med hänvisning till domskälen i avgörandet NJA 1990 s. 361.

13 Målsägandens talan i hovrätten i mål där målsägandebiträde varit förordnat i tingsrätten

Vägledningen i detta avsnitt är densamma som tidigare (maj 2019) har lämnats i ett separat dokument på Rånet, ämnessidorna Skadestånd respektive Brottsoffer och bemötandefrågor.

13.1 Allmänt

Ett målsägandebiträdes förordnande upphör automatiskt när tiden för överklagande (inklusive anslutningsöverklagande) har löpt ut. Det följer av 1 a § lagen (1988:609) om målsägandebiträde. För att målsäganden ska kunna biträdas av målsägandebiträde i högre rätt krävs ett nytt förordnande. Bara i de fall domen överklagas enbart i fråga om det enskilda anspråket fortsätter målsägandebiträdets ursprungliga förordnande att gälla.

13.2 Överklagande för målsägandens räkning

Det ingår i det ursprungliga målsägandebiträdets uppdrag att överklaga eller anslutningsöverklaga domen för målsägandens räkning, om målsäganden vill det.

Om åklagaren överklagar i ansvarsdelen är det lämpligt att målsägandebiträdet får del av överklagandet eller i vart fall får en underrättelse om åklagarens avsikt att överklaga, allt för att målsägandebiträdet ska ha möjlighet att överklaga i skadeståndsdelen. Utgångspunkten måste emellertid vara att målsägandebiträdet själv håller sig informerad om åklagaren avser att överklaga eller inte.

13.3 Nytt förordnande i hovrätten

Förordnande av målsägandebiträde i hovrätten kan beslutas på begäran av målsäganden/målsägandebiträdet men även åklagaren eller hovrätten kan ta initiativ till ett nytt förordnande.

Om målsägandebiträdets förordnande har upphört och åklagaren anser att målsäganden har behov av målsägandebiträde i hovrätten, bör åklagaren skyndsamt anmäla det till hovrätten.

13.4 I vilka fall kan målsägandebiträde förordnas i hovrätten?

Grundförutsättningarna för förordnande av målsägandebiträde, som anges i 1 § lagen om målsägandebiträde, gäller även i hovrätten. Vid bedömningen av om målsäganden har behov av ett målsägandebiträde i hovrätten ska enligt 1 a § även beaktas om målsäganden ska höras, vad som ska prövas i fråga om enskilt anspråk och om det finns något annat särskilt skäl.

Av förarbetena till 1 a § framgår följande.⁶¹

Målsäganden ska höras

Att målsäganden ska höras på nytt kan vara ett skäl som talar för att målsäganden behöver målsägandebiträde även i hovrätten. En bedömning ska göras i det enskilda fallet. Vad brottet rör, målsägandens situation och parternas relation har betydelse.

Mer komplicerade skadeståndsfrågor

Målsägandens behov av stöd med att föra talan om enskilt anspråk kan vara ett skäl att förordna målsägandebiträde i hovrätten. Många gånger anses dock, enligt förarbetena, åklagaren kunna ge målsäganden ett lika gott stöd. Om det är fråga om mer komplicerade skadeståndsfrågor där det krävs utförlig argumentation eller mer ingående genomgång av skriftlig bevisning kan det dock finnas skäl att förordna målsägandebiträde.

Annat särskilt skäl

Som exempel på särskilda skäl nämns i förarbetena att det ska hållas förnyade förhör med andra personer angående frågor som har betydelse för målsäganden. Att målsäganden aktivt biträder åtalet, genom att t.ex. åberopa egen bevisning eller justera gärningsbeskrivningen, kan också vara ett särskilt skäl att förordna målsägandebiträde i hovrätten.

Högsta domstolen har prövat frågan om målsägandens behov av målsägandebiträde i hovrätten i ett våldtäktsmål.⁶² Åtalet hade ogillats i tingsrätten och målsägandens skadeståndsyrkande hade därför inte prövats i sak. HD fann att det inte var självklart att målsägandens talan om skadestånd lika väl kunde föras av åklagaren i hovrätten. Det ansågs därför inte uppenbart att målsäganden saknade behov av ett målsägandebiträde i hovrätten.

13.5 Om målsägandebiträde inte förordnas i hovrätten

Åklagaren har inte klagorätt i förhållande till beslut om att inte förordna målsägandebiträde.⁶³ Åklagaren kan alltså inte överklaga ett sådant beslut.

Av förarbetena framgår att tanken är att åklagaren kan företräda målsäganden i de fall något målsägandebiträde inte förordnas. Det gäller oavsett vem som har överklagat tingsrättens dom.

Att ett målsägandebiträde inte förordnas i hovrätten innebär dock inte med automatik att åklagaren är skyldig att föra målsägandens talan. Åklagaren måste

⁶¹ Prop. 2017/18:86 s. 26 f. och 47 f.

⁶² NJA 2018 s. 922

⁶³ NJA 2019 s. 15

alltid självständigt ta ställning till om det finns förutsättningar att föra målsägandens talan om enskilt anspråk i hovrätten (se nedan).

13.6 Vill målsäganden att åklagaren för talan?

Åklagaren kan bara föra målsägandens talan om målsäganden vill det. Åklagaren måste därför ha någon form av besked om att målsäganden vill, eller i vart fall accepterar att, företrädas av åklagaren. I annat fall finns det inte förutsättningar för åklagaren att föra målsägandens talan.

Om åklagaren vid kontakt med målsäganden eller målsägandebiträdet har fått kännedom om målsägandens inställning till att, i förekommande fall, företrädas av åklagaren i hovrätten bör den uppgiften räcka. Uppgiften bör dokumenteras.

13.7 Hur ska åklagaren få reda på målsägandens inställning?

Följande vägledning kan ges.

Åklagaren bör i första hand försöka få besked om målsägandens inställning via målsägandebiträdet innan förordnandet har löpt ut, antingen i samband med tingsrättsprocessen eller inför en eventuell hovrättsprocess.

I samband med tingsrättsprocessen

Det är ofta till stor fördel att ta upp frågan med målsägandebiträdet redan i samband med tingsrättsförhandlingen. Åklagaren bör då efterfråga besked om målsägandens inställning till att – i förekommande fall – företrädas av åklagaren i hovrätten. Åklagaren bör också försöka få aktuella kontaktuppgifter till målsäganden. Uppgifterna bör dokumenteras i en tjänsteanteckning eller liknande.

Utifrån förutsättningarna i det enskilda fallet får åklagaren avgöra hur och när frågan bör tas upp med målsägandebiträdet. Det är bra att tänka på att det kan vara olämpligt att oro målsäganden med frågor om en ev. hovrättsprocess innan tingsrättsförhandlingen är avslutad och i vart fall innan målsäganden har hörts.

Om målsäganden av något skäl inte kan eller vill ge besked om sin inställning redan i samband med tingsrättsprocessen bör åklagaren påminna målsägandebiträdet om att ta upp frågan med sin klient senare, t.ex. i samband med genomgång av tingsrättsdomen, och sedan förmedla målsägandens inställning, och i förekommande fall kontaktuppgifter, till åklagaren.

Inför eller under hovrättsprocessen

Det kan hända att inget av ovanstående har fungerat och att åklagaren inför hovrättsprocessen inte vet hur målsäganden ställer sig till att åklagaren för hans eller hennes talan i hovrätten. Åklagaren kan då själv behöva ta reda på detta.

Om målsägandebiträdets förordnande inte har löpt ut när frågan aktualiseras bör åklagaren i första hand kontakta målsägandebiträdet för att ta reda på

målsägandens inställning. Det finns inte något hinder mot att (det tidigare) målsägandebiträdet kontaktas även om förordnandet har löpt ut.

Om åklagaren inte kan få besked via målsägandebiträdet kan det bli nödvändigt att försöka få kontakt direkt med målsäganden. Detta kan ske genom e-post, telefonsamtal eller brev till målsäganden på någon av de adresser eller nummer som finns tillgängliga. Åklagaren får utifrån omständigheterna i det enskilda fallet bedöma vilket eller vilka kontaktsätt som ska användas och hur många kontaktförsök som ska göras. Normalt bör det inte krävas fler än två försök att få kontakt med målsäganden.

Inget svar från målsäganden

Om åklagaren trots försök inte får kontakt med målsäganden eller inte får något besked om målsägandens inställning, saknas förutsättningar att föra målsägandens talan om enskilt anspråk i hovrätten.

Dokumentation

Kontakterna med målsäganden eller målsägandebiträdet bör dokumenteras i ärendet. Även misslyckade kontaktförsök med målsäganden bör dokumenteras.

13.8 När kan åklagaren avstå från att föra målsägandens talan?

Som framgått ovan kan åklagaren inte föra målsägandens talan utan någon form av besked om att målsäganden vill, eller accepterar att, företrädas av åklagaren.

Åklagaren bör inte heller föra målsägandens talan om enskilt anspråk om

- det är förenat med väsentlig olägenhet,
- anspråket är uppenbart obefogat eller
- målsägandens skadeståndsanspråk inte grundar sig på brottet.

Åklagaren bör inte biträda målsäganden med att föra en talan som inte är förenlig med åklagarens egen talan, så som den ser ut i hovrätten.

Exempel

Åtal väcks för försök till mord men den tilltalade döms i tingsrätten för grov misshandel. Målsäganden får inte fullt bifall till sitt skadeståndsyrkande. Den dömde överklagar och vill bli frikänd samt befrias från sin skadeståndsskyldighet. Målsäganden anslutningsöverklagar domen, genom målsägandebiträdet, och yrkar att rubriceringen ska vara försök till mord samt yrkar skadestånd grundat på det. Åklagaren överklagar inte utan anser att tingsrättens dom är rätt.

Skadeståndsyrkandet grundar sig i detta fall på ett annat ansvarsyrkande än det som omfattas av åklagarens talan i hovrätten. Åklagaren bör därför inte föra målsägandens talan, vare sig i ansvars- eller skadeståndsdelen.

13.9 Tänk på en ev. kommande hovrättsprocess redan i tingsrätten

Det går oftast inte att i förväg veta hur en ev. hovrättsprocess kommer att se ut och vad som kommer att hända med målsägandens talan. Därför kan det vara bra att göra noteringar under målsägandebiträdets sakframställning och plädering i tingsrätten, för att ha som stöd inför en eventuell hovrättsprocess där åklagaren ska föra målsägandens talan. Det kan också vara lämpligt att åklagaren får kopia på målsägandens bevisuppgift och skriftliga bevisning redan i samband med tingsrättsprocessen.

13.10 Justering av det enskilda anspråket

Samma principer som när åklagaren för en målsägandes talan om enskilt anspråk i tingsrätten gäller även i hovrätten.⁶⁴ Utgångspunkten är alltså att åklagaren inte bör justera ett skadeståndsyrkande utan kontakt med målsäganden. Om målsäganden i förväg, t.ex. i samband med tingsrättsförhandlingen, har gett åklagaren tillåtelse att justera skadeståndsyrkandet i hovrätten bör detta dokumenteras.

13.11 Några bemötandefrågor⁶⁵

Har ett tidigare förordnade av målsägandebiträde upphört att gälla bör åklagaren inför hovrättsprocessen vara tillmötesgående i fråga om brottsoffrets önskemål om kontakt, t.ex. genom ett samtal per telefon. Det gäller inte minst när det är fråga om allvarlig brottslighet. Åklagaren kan då bl.a. lämna målsäganden information om vad som kommer att ske i hovrätten.

Det förhållandet att åklagaren i hovrätten övertar målsägandebiträdets uppgift att föra brottsoffrets skadeståndstalan innebär inte att åklagaren även övertar bitrådets kurativa roll. Åklagaren kan inte och bör inte engagera sig på samma sätt som målsägandebiträdet i brottsoffrets sak eftersom åklagaren ska hålla sig objektiv under hela rättsprocessen. Objektivitetsplikten utgör däremot inte något hinder mot ett gott bemötande. Det innebär att åklagaren därför vid kontakt med brottsoffer kan och ska uppträda professionellt, korrekt och medkännande.

I vad mån det finns anledning för åklagaren att kontakta målsäganden efter huvudförhandlingen i hovrätten eller i samband med hovrättens dom får bedömas från fall till fall.

Åklagaren har inte någon skyldighet att ta emot målsägandens exemplar av hovrättens dom och förmedla den till målsäganden.

⁶⁴ Se avsnitt 10.4.

⁶⁵ För bemötandefrågor i allmänhet – se Bemötandehandboken.

14 Målsägandens olika möjligheter till ekonomisk kompensation

I detta avsnitt beskrivs kortfattat de huvudsakliga typer av ekonomisk kompensation som en målsägande kan få om hon eller han har blivit utsatt för brott.

Huvudregeln är att gärningsmannen ska utge ekonomisk ersättning för de skador som målsäganden har orsakats. Målsäganden kan också ha rätt till ersättning via sitt försäkringsbolag. Om gärningsmannen inte kan betala skadeståndet och det inte finns någon försäkring som täcker skadan, kan målsäganden ha rätt till brottsskadeersättning via Brottsoffermyndigheten.

14.1 Indrivning av skadestånd

Om domstolen dömer den tilltalade att betala skadestånd kan Kronofogden hjälpa målsäganden att driva in skadeståndet. Domstolen skickar en kopia av domen till Kronofogden. Kronofogden kontaktar då målsäganden via brev med en ansökningsblankett för verkställighet. Om målsäganden inte skulle få något brev måste han eller hon själv kontakta myndigheten. Ansökan registreras hos myndigheten som också skickar ut ett betalningskrav till den som ska betala skadeståndet. Om betalning inte sker inom utsatt tid utreder Kronofogden om det finns tillgångar att utmäta. Ärendet ligger kvar hos Kronofogden till dess skulden är helt betald eller målsäganden återkallar ärendet. Om den betalningsskyldige inte kan betala får målsäganden en utredningsrapport där detta framgår. Det kostar inte något att få hjälp av Kronofogden. Ytterligare information om detta förfarande finns på Kronofogdens hemsida (www.kronofogden.se).

14.2 Försäkringsersättning

Om den som har dömts för brottet inte kan betala skadeståndet bör målsäganden kontrollera om han eller hon kan få försäkringsersättning. Detsamma gäller om gärningsmannen är okänd eller om bevisningen inte räcker för en fällande dom mot den som åtalats (annan gärningsman kan finnas). Det har numera också blivit vanligt med schabloniserade ersättningar från försäkringsbolag, vilka betalas ut oavsett om gärningsmannen har betalningsförmåga eller inte. En hemförsäkring kan ge ersättning vid t.ex. stöld, misshandel och sexualbrott. Många har också en olycksfallsförsäkring som kan ge ytterligare ersättning. Målsäganden kan vidare vara försäkrad via sitt medlemskap i en fackförening. De flesta anställda omfattas också av en arbetsmarknadsförsäkring som kan ersätta personskador som har uppkommit i arbetet (t.ex. polisen). Målsäganden bör så snart som möjligt efter brottet anmäla skadan till försäkringsbolaget.

14.3 Brottsskadeersättning

Brottsskadeersättning, som regleras i brottsskadelagen (2014:322), är en ekonomisk ersättning från staten som betalas ut av Brottsoffermyndigheten. Utförlig information om brottsskadeersättning finns på Brottsoffermyndighetens hemsida www.brottsoffermyndigheten.se.

Målsäganden kan i vissa fall få ersättning från Brottsoffermyndigheten om det inte går att få skadestånd från gärningsmannen eller ersättning från försäkringsbolag. För att få brottsskadeersättning när gärningsmannen är okänd krävs att det finns en utredning, t.ex. polisens förundersökning, som visar att skadan har uppkommit till följd av brott och inte t.ex. genom en olyckshändelse.

Det är i första hand ersättning för personskador och kränkning som kan komma ifråga. I undantagsfall kan även saksador och rena förmögenhetsskador ersättas.

Vid *personskada* lämnar Brottsoffermyndigheten ersättning enligt skadeståndsrättsliga principer (se nedan avsnitt 15.2). Ersättning kan utgå även för skada på kläder, glasögon, tandprotes och liknande föremål som målsäganden bar på sig vid brottstillfället. Däremot kan målsäganden inte få brottsskadeersättning för förlorade eller förstörda pengar, smycken, klocka, mobiltelefon eller plånbok.

När det gäller vilka brottstyper som kan ge ersättning för *kränkning* och ersättningsnivåerna för kränkingsersättning, kan hänvisas till Brottsoffermyndighetens referatsamling som bl.a. finns tillgänglig på hemsidan.⁶⁶

Om brottsoffret har ökat risken för att bli skadat, t.ex. genom att uppträda provocerande, kan Brottsoffermyndigheten jämka ersättningen.

Barn under 18 år får inte själva ansöka om brottsskadeersättning.

Barn som har bevittnat brott som varit ägnat att skada barnets trygghet och tillit i förhållande till en närstående person har rätt till brottsskadeersättning. Det som avses är att barnet bevittnat våld och hot i nära relation. Med barn avses den som var under arton år då brottet begicks.

⁶⁶ Observera att brottsskadeersättning sedan den 1 januari 2018 kan utgå även vid kränkning genom grovt förtal (prop. 2016/17:222).

15 Skadeståndslagen

I detta avslutande avsnitt lämnas en kortfattad redogörelse för de grundläggande bestämmelserna i skadeståndslagen.

15.1 Allmänna skadeståndsbestämmelser

Den grundläggande bestämmelsen om skadestånd finns i 2 kap. 1 § skadeståndslagen (SkadestL). Där anges att den som uppsåtligen eller av vårdslöshet vållar *person- eller sakskada* ska ersätta skadan. Bestämmelsen ger uttryck för den s.k. culparegeln, vilket innebär att skadestånd förutsätter uppsåt eller vårdslöshet.

I 2 kap. 2 § SkadestL anges att den som vållar *ren förmögenhetsskada* genom brott ska ersätta skadan.

Av 2 kap. 3 § SkadestL följer att den som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära ska ersätta den skada som *kränkningen* innebär.

15.2 Personskada

Av 5 kap. 1 § SkadestL följer bl.a. att skadestånd till den som har tillfogats personskada omfattar ersättning för

1. sjukvårdskostnad och andra kostnader för den skadelidande, inbegripet skälig kompensation till den som står den skadelidande särskilt nära,
2. inkomstförlust,
3. fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur (sveda och värk) eller av bestående art (lyte eller annat stadigvarande men) samt särskilda olägenheter till följd av skadan.

Till personskada räknas såväl fysiska som psykiska skador. Till fysiska skador räknas direkta skador på kroppens organ, t.ex. ett brutet ben eller hjärnskakning. Även fysisk smärta utgör personskada.

Psykiska skador kan bestå av chock vid en viss händelse, men också av efterföljande psykiskt trauma. Det bör krävas en medicinsk påvisbar effekt om de psykiska besvären ska bedömas som personskada. Det är alltså inte tillräckligt med allmänna känslouttryck såsom vrede, rädsla, oro eller sorg som vanligen upplevs i samband med en skadegörande handling. En medicinskt påvisbar effekt kan visa sig i att den skadelidande blir sjukskriven. Detta är dock inget ovillkorligt krav, utan de medicinska besvären kan framgå på annat sätt.⁶⁷ Den oro och det obehag som uppstått genom brottet, men som inte tar sig sådana

⁶⁷ Se prop. 2000/01:68 s. 18.

medicinska uttryck att personskada uppkommit, kompenseras genom kränkingsersättningen.

15.2.1 Kostnader

Sjukvårdskostnader och andra kostnader kan avse såväl kostnader i förfluten tid som framtida kostnader. Enligt förarbetena är det fråga om kostnader som syftar till att i största möjliga utsträckning neutralisera verkningarna av skadan i den skadelidandes dagliga livsföring.⁶⁸

Till sjukvårdskostnader kan hänföras vårdavgifter, kostnad för röntgen, eftervård, medicin m.m. Det är endast nödvändiga och skäliga kostnader som ersätts. Den skadelidande får alltså normalt acceptera den standard som erbjuds inom den allmänna sjukvården. Skadestånd kan bara omfatta sådana kostnader som inte ersätts från annat håll.

Exempel på "andra kostnader" kan t.ex. vara kostnader som syftar till att underlätta för den skadelidande att utföra förvärvsarbete. Det kan röra sig om kostnader för fördyrade resor och rehabilitering.

Det anges i lagtexten att den skadelidandes rätt till skadestånd i skälig omfattning kan avse även kompensation till den som står honom särskilt nära. Denna bestämmelse tillkom år 2001. Bestämmelsen innebär att anhörigas inkomstförluster och kostnader vid sjukbesök hos den skadade liksom anhörigas kostnader för omvårdnad kan ersättas i större omfattning än tidigare. Besöken och omvårdnaden måste dock vara till nytta för den skadade.⁶⁹

15.2.2 Inkomstförlust

Den som lidit skada ska med hjälp av skadeståndet försättas i samma ekonomiska situation som om skadan inte hade inträffat. Skadestånd för inkomstförlust ska därför motsvara skillnaden mellan två belopp. Det ena beloppet avser inkomsten så som den sannolikt hade utvecklat sig om skadan inte hade hänt. Det andra beloppet avser den inkomst som den skadelidande faktiskt har uppnått eller beräknas uppnå. Detta sätt att beräkna inkomstförlusten på brukar kallas för "differensmetoden". Den finns angiven i 5 kap. 1 § andra stycket SkadestL. Oavsett om inkomstförlusten ska beräknas i förfluten tid eller för framtiden måste ett inkomstunderlag bestämmas, dvs. inkomsten som den sannolikt skulle ha blivit om skadan inte hade inträffat. Gäller skadeståndet förfluten tid så utgör inkomstförlusten skillnaden mellan inkomstunderlaget och den faktiska inkomst som den skadelidande har erhållit fram till dess en prövning av skadeståndet sker. I fråga om framtiden måste bedömningen i stor utsträckning grundas på antaganden.⁷⁰ Enligt 5 kap. 4 § första stycket SkadestL

⁶⁸ Se prop. 1975:12 s. 146.

⁶⁹ Se prop. 2000/01:68 s. 20 f. och 68 f.

⁷⁰ Se Bengtsson m.fl., Skadeståndslagen (1 maj 2017, Zeteo) kommentaren till 5 kap. 1 §.

utgår ersättning för framtida inkomstförlust som ett engångsbelopp eller i form av en livränta eller dessa två i kombination. Ersättningen för inkomstförlust är skattepliktig. Av paragrafens tredje stycke följer att intrång i näringsverksamhet och värdet av hushållsarbete likställs med inkomstförlust.

15.2.3 Sveda och värk

Sveda och värk avser det fysiska och psykiska lidande och obehag som den skadelidande får utstå under läkningsprocessen, dvs. under den akuta sjuktiden. Sveda och värk är psykiskt och fysiskt lidande av övergående natur.

I prop. 2000/01:68 s. 24 har sveda och värk definierats enligt följande.

Under posten sveda och värk ersätts sålunda smärta och andra fysiska obehag men även sådana psykiska reaktioner som ångest, sömn- och koncentrations- svårigheter, depressiva reaktioner, sexuella störningar m.m. som visar sig under den akuta perioden. Ersättningen tar inte bara sikte på sådant lidande som skadan i sig innebär utan också på lidande som följer med olika slags vård och behandling. Även oro och ängslan inför framtiden som kan följa med skadan under sjukdomstiden kompenseras som ersättning för sveda och värk.⁷¹

I förarbetena anges också att olika utlägg för att underlätta den skadelidandes tillvaro under sjukdomstiden, t.ex. tv och telefon på sjukrummet, kan ingå i ersättningen för sveda och värk.

För att ersättning för sveda och värk ska utgå krävs det i allmänhet att den skadade är sjukskriven. Ersättningen lämnas normalt i förhållande till sjukskrivningsgrad. I vissa fall kan också en uppskattning av den totala akuta sjukdomstiden göras.

15.2.4 Lyte och men

Lyte och men avser fysiskt och psykiskt lidande av bestående art. Denna post omfattar lidande eller obehag som kvarstår då det medicinska tillståndet är permanent och behandling i egentlig mening har upphört. Gränsen mellan å ena sidan sveda och värk och å andra sidan lyte eller annat men dras alltså i huvudsak vid den tidpunkt när ett bestående invaliditetstillstånd har inträtt. Med lyte avses främst vanställande kroppsfel, t.ex. ärr, hälta eller förlusten av någon kroppsdel. Annat stadigvarande men tar sikte på andra framtida följder av skadan och då inte bara sådana som medför direkt smärta eller obehag utan också följder som gör det svårt eller omöjligt för den skadelidande att leva ett normalt liv. I denna form ersätts förlust av sinnesfunktioner, impotens och kroppsfel som inte är vanställande, t.ex. rörelsehinder, talfel eller besvär av en protes.⁷²

⁷¹ Se även NJA 2000 s. 278 angående ersättning för sveda och värk.

⁷² Se prop. 2000/01:68 s. 18 f.

15.2.5 Schabloner

Ersättningen för sveda och värk samt lyte och men bestäms i regel schablonmässigt. Försäkringsbolagen har genom särskilda skadeprövningsnämnder kommit fram till vissa tabellvärden för olika vanligen förekommande skador. Tabellerna justeras regelbundet och fastställs av Trafikskadenämnden. Trafikskadenämnden har till uppgift att lämna rådgivande yttranden till försäkringsgivarna om ersättning för personskada från trafikförsäkringen. HD har i ett flertal avgöranden sanktionerat att det inom skadeståndsrätten tas utgångspunkt i Trafikskadenämndens tabeller, varför de även tillämpas i domstolarna. Information om Trafikskadenämndens tabeller finns på www.trafikskadenamnden.se. Som exempel kan nämnas att grundbeloppet avseende ersättning för sveda och värk år 2018 är 2 500 kr per månads sjukskrivning under det första året. Därefter är ersättningsnivån lägre. Om målsäganden behövt sjukhusvård under den akuta sjuktiden är beloppet högre.

15.2.6 Särskilda olägenheter

Enligt förarbetena ska ersättning för särskilda olägenheter endast betalas ut vid särskilt allvarlig invaliditet och efter individuell prövning.⁷³ Ersättning kan också i undantagsfall betalas ut om olägenheterna klart överstiger vad som kompenseras genom ersättningen för lyte och men. I skadefall där anspänningen i arbete och/eller daglig livsföring är särskilt stor kan ersättning utöver den som ingår i Trafikskadenämndens tabeller lämnas för särskilda olägenheter. Om sådan ersättning ska utgå och i så fall med vilket belopp bestäms utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.⁷⁴

15.2.7 Ersättning till efterlevande vid dödsfall

Har en personskada lett till döden utgår enligt 5 kap. 2 § SkadestL vissa ersättningar i anledning av det. Nedan följer exempel på vilka ersättningsposter som kan utgå.⁷⁵

Begravningskostnader och andra kostnader

Ersättning utgår för begravningskostnader som är skäligen med hänsyn till den avlidnes ålder, ekonomiska villkor, sociala förhållanden, trosbekännelse och sedvana på orten. Om beloppen är skäligen kan ersättning utgå för nästan alla utgifter som brukar förekomma i samband med en begravning. Andra kostnader kan avse t.ex. sorgkläder.

⁷³ Se prop. 2000/01:68 s. 29.

⁷⁴ Se t.ex. Trafikskadenämndens cirkulärreferat nr 2–4-2008, nr 9–11-2010 och nr 4-2017.

⁷⁵ Se Bengtsson m.fl., kommentaren till 5 kap. 2 §.

Förlust av underhåll

Ersättning kan utgå till den som hade rätt till underhåll av den avlidne, men också till den som var beroende av den avlidne för sin försörjning. En förutsättning för att underhåll ska utgå enligt denna post är att underhåll verkligen utgick vid tiden för dödsfallet eller skulle ha utgått inom en nära framtid.

Personskada till följd av dödsfall

En nära anhörig till den som har dödats genom en skadeståndsgrundande handling har rätt till ersättning för personskada, främst psykiska besvär, som åsamkats till följd av dödsfallet. Det finns däremot inte någon ersättningspost för sorg och saknad. Det finns heller inte möjlighet för en anhörig att få ersättning för kränkning. Rätten till ersättning för personskada vid anhörigs död tillkommer endast den som genom släktskap, samboende eller liknande står den skadade särskilt nära.⁷⁶

15.3 Sakskada

Av 5 kap. 7 § SkadestL följer att ersättning för sakskada omfattar ersättning för

1. sakens värde eller reparationskostnad och värdeminskning,
2. annan kostnad till följd av skadan,
3. inkomstförlust eller intrång i näringsverksamhet.

Enligt förarbetena utgör sakskada ”i första hand genom fysiska medel direkt tillfogad skada på fysiska föremål”.⁷⁷ Med föremål avses såväl lösa saker som fast egendom med tillbehör. Till lös sak hör också pengar och vissa fordringsbevis. Med skada jämställs förlust av föremålet även om förlusten bara är tillfällig. Det innebär att sakskada t.ex. kan föreligga om en bil stjäls, men ägaren får tillbaka den efter några dagar och bilen är oskadd.

När det gäller ersättningen för sakens värde gäller att den som lider sakskada ska ha full ersättning för skadan. Ersättningen för *värdet* kommer ifråga vid totalskada. Vid partiell skada tillämpas oftast en metod där man beräknar reparationskostnad och eventuell värdeminskning.

Av kommentaren till skadeståndslagen⁷⁸ framgår att värdeersättning kan beräknas på olika sätt. I praxis används oftast återanskaffningskostnaden som beräkningsgrund. Denna metod avser kostnaden för att återskaffa egendom av samma slag som den skadade, men med avdrag för ålder och bruk. Om denna

⁷⁶ Se prop. 2000/01:68 s. 33 ff. Se även NJA 1995 s. 269, NJA 2000 s. 521, NJA 2003 s. 9 samt NJA 2006 s.181. Se även NJA 2017 s. 1208 angående ersättningens storlek.

⁷⁷ Se prop. 1972:5 s. 579 f..

⁷⁸ Se Bengtsson m.fl., kommentaren till 5 kap. 7 §.

metod används har den skadelidande möjligheten att skaffa annan egendom istället för den skadade. Avdrag för ålder och bruk ska ske med försiktighet.⁷⁹ Avdrag för ålder och bruk vid sakskada är inte en enkel fråga. I doktrinen finns olika uppfattningar om hur värdeersättning ska beräknas.

Vid partiell skada ligger det ofta närmast till hands att utge ersättning för reparationskostnad. Det kan tänkas att föremålets värde minskas trots reparation. I sådana fall har den skadelidande rätt till ersättning för värdeminskningen.

Skadan kan utöver reparationskostnader föra med sig andra kostnader för ägaren. Bland de direkta utgifter som ska ersättas vid sidan av reparationskostnad nämns i förarbetena utgift för transport av det skadade föremålet, kostnad för besiktning och värdering samt utgifter som varit nödvändiga för att begränsa skadeverkningarna.⁸⁰

Av lagtexten följer vidare att den som drabbas av sakskada kan tänkas förlora inkomst på grund av skadan. Om det skadade föremålet används i den skadelidandes näringsverksamhet och skadan t.ex. medför avbrott i denna verksamhet, föreligger en ersättningsbar följdskada.

15.4 Ren förmögenhetsskada

Av 1 kap. 2 § SkadestL följer att med ren förmögenhetsskada förstås sådan ekonomisk skada som uppkommer utan samband med att någon lider person- eller sakskada. Som exempel kan nämnas skada som uppstår i samband med bedrägeri och förskingring. Även penningtvättsbrott som avser befattning med medel som härrör från ett förbrott kan föranleda skadeståndsskyldighet för ren förmögenhetsskada.⁸¹

Av lagtexten framgår att det ska vara fråga om *ekonomisk skada* – inte sådan skada som inte går att värdera i pengar, såsom ideell skada. I förarbetena sägs att avsikten med lagtextens formulering är att framhäva att förmögenhetsförlust som någon lider till följd av att annan har drabbats av person- eller sakskada inte faller in under definitionen.⁸²

15.4.1 Tredjemansskada

Enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer ersätts normalt inte s.k. tredjemansskada. Normalt kan bara den som omedelbart drabbas av en person- eller

⁷⁹ Se NJA 2011 s. 576 (där också sättet för att beräkna sakskada utvecklas).

⁸⁰ Se prop. 1972:5 s. 580.

⁸¹ Se NJA 2017 s. 1053.

⁸² Se prop. 1972:5 s. 452.

sakskada eller en ren förmögenhetsskada begära ersättning för skadan. Andra som lider ekonomisk förlust, t.ex. en bestulen persons borgenärer eller arbetsgivaren till en person som misshandlats och därför inte kan arbeta, kan inte direkt kräva den som är ansvarig för skadan. Sådan indirekt förlust utgör inte ren förmögenhetsskada enligt 1 kap. 2 § SkadestL.⁸³

15.5 Kränkning

De brott som grundar rätt till kränkingsersättning har det gemensamt att de innefattar ett angrepp på den skadelidandes personliga integritet. Kränkingsersättningen avser att kompensera känslor som den kränkande handlingen har framkallat hos den skadelidande, t.ex. rädsla, förnedring, skam eller något liknande som inte tar sig sådana medicinska uttryck att det kan anses föreligga en personskada.⁸⁴

15.5.1 Brott som kan grunda kränkingsersättning

Rätten till kränkingsersättning förutsätter en brottslig handling som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära.⁸⁵

Exempel på brott som kan grunda ersättning för kränkning.⁸⁶

Angrepp på annan person

Denna post avser den kroppsliga integriteten. Som exempel på brott kan nämnas misshandel, försök till mord, våld mot tjänsteman, förgripelse mot tjänsteman och övergrepp i rättssak som innefattar våld. Kränkingsersättning kan även komma i fråga för vissa brott som inte är uppsåtliga. I NJA 1997 s. 315 tillerkändes kränkingsersättning när en person gjort sig skyldig till grovt vållande till kroppsskada samt grovt rattfylleri och smitning.⁸⁷

Angrepp mot annans frihet

Denna post avser den enskildes rörelsefrihet och handlingsfrihet. Exempel på sådana brott är människorov, olaga frihetsberövande och olaga tvång.

Angrepp på annans frid

Här avses den enskildes rätt att få vara ifred och hålla sitt privatliv okänt för andra. Hit hör olaga hot, hemfridsbrott, kränkande fotografering, olovlig

⁸³ Bengtsson m.fl., kommentaren till 1 kap. 1 § under 1:1:6 Tredjemansskada m.m.

⁸⁴ Se prop. 2000/01:68 s. 48. Se även NJA 1993 s. 138 gällande tidigare lydelse av 1 kap. 3 § SkadestL.

⁸⁵ Bedrägeribrott har inte ansetts utgöra grund för kränkingsersättning, se HD:s dom den 5 juli 2019 i mål nr T 5247-18 (Takläggaren).

⁸⁶ Exempelen är i huvudsak hämtade från förarbetena, se prop. 2000/01:68 s. 64 f.

⁸⁷ Se även NJA 1997 s. 572 angående ersättning för kränkning vid grov vårdslöshet i trafik och vållande till kroppsskada.

identitetsanvändning, olaga integritetsintrång, ofredande, intrång i förvar m.m. Överträdelse av kontaktförbud innebär ofta att målsäganden utsätts för ett brott mot sin frid.

Sexualbrott

Sexualbrotten kan innefatta angrepp på såväl annans frihet som frid. När det gäller fridskränkingsbrotten kan de samtidigt innefatta angrepp på annan person samt mot annans frihet och frid.

"Inbrott i bostad"

Förmögenhetsbrott ger normalt inte någon rätt till kränkingsersättning. Det finns dock undantag. En grov stöld som sker genom intrång i annans bostad kan i vissa fall utgöra ett angrepp också mot annans frid, t.ex. om bostaden har skövplats eller om gärningen haft andra hänsynslösa inslag (se NJA 2011 s. 3).

Skadegörelse

Även skadegörelse kan i vissa fall berättiga till ersättning för kränkning, t.ex. om skadegörelsen samtidigt innebär ett ofredande.

Angrepp mot annans ära

Detta tar sikte på någon annans anseende eller självkänsla. Hit hör främst ärekränkingsbrotten, men även falsk eller obefogad angivelse samt falsk och vårdslös tillvitelse.

15.5.2 "Allvarlig kränkning"

För att en person ska ha rätt till kränkingsersättning krävs att han eller hon har blivit allvarligt kränkt. Vid bedömningen om någon blivit allvarligt kränkt ska samtliga omständigheter kring handlingen beaktas. Sexualbrotten innebär regelmässigt en allvarlig kränkning. Detta gäller dock inte sexuella ofredanden där någon blottar sig för någon annan. I sådana fall ska ersättning för kränkning endast utgå i undantagsfall. De flesta våldsbrott får anses medföra en allvarlig kränkning.

En person som inleder ett bråk och därmed själv riskerar att mötas med våld måste anses ha gett upp kravet på respekt för den personliga integriteten. Om våldet inte är allvarligt i förhållande till provokationen kan det knappast vara fråga om en allvarlig kränkning. Är våldet däremot allvarligt kan det dock vara fråga om en sådan kränkning som ger rätt till ersättning. Att ta hänsyn till den skadelidandes eget förhållningssätt blir aktuellt vid mindre grova brott. Den skadelidandes uppträdande vid sexualbrott saknar som regel betydelse för frågan om det är en allvarlig kränkning eller inte.⁸⁸

⁸⁸ Se prop. 2000/01:68 s. 65 f.

15.5.3 Särskilt utsatta yrkesgrupper

En del yrkesgrupper har att räkna med att de kan mötas av mindre grova angrepp i arbetet och har också viss beredskap för detta. Det kan t.ex. gälla polisen och vissa anställda inom kriminalvården och psykiatrin. Det måste då krävas något mer än normalt för att en allvarlig kränkning ska kunna konstateras. Även om någon har till uppgift att hantera våldsamma och stökiga personer bör ersättning emellertid kunna utgå när denne i tjänsten utsätts för en brottslig kränkning som är skymflig och direkt angriper den privata sfären. Ett exempel kan vara om någon blir spottad i ansiktet.⁸⁹

I NJA 2005 s. 738 gällde frågan om en polismans rätt till ersättning för kränkning. Omständigheterna i målet var sådana att den tilltalade spottat polismannen i ansiktet i samband med att denne förde in honom i arresten. HD anförde bland annat följande.

Under i målet föreliggande omständigheter får M.A.G.s bespottning bedömas som en i hög grad förnedrande och skymflig handling mot S.J. Handlingen får, även med beaktande av S.J:s utsatta yrke och den beredskap han måste ha mot angrepp av olika slag, anses innebära en kränkning av ett så allvarligt slag som avses med bestämmelsen i 2 kap. 3 § skadeståndslagen.

I NJA 2012 s. 711 ansåg HD emellertid att en ordningsvakt inte var berättigad till ersättning för kränkning. Det var utrett att den åtalade R.B. hade rivit och slagit ordningsvakten B.H. i ansiktet samt uttalat att han skulle döda B.H.

HD uttalade följande om ordningsvaktens befogenhet.

Om inte annat följer av förordnandet har en ordningsvakt samma befogenhet som en polisman att, när det är nödvändigt för att den allmänna ordningen ska upprätthållas, från ett visst område eller utrymme avvisa eller avlägsna en person som genom sitt uppträdande stör den allmänna ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna. Detsamma gäller om en sådan åtgärd behövs för att en straffbelagd handling ska avvärjas. (Se 13 § och 29 § tredje stycket polislagen, 1984:387.)

B.H. hade vid den aktuella händelsen varit förordnad som ordningsvakt och haft i uppgift att upprätthålla ordningen på en restaurang. Det hot och det våld som han utsattes för utövades när han fysiskt ingrep mot R.B. när denne skulle avlägsnas från lokalen. HD gjorde följande bedömning.

En ordningsvakt får under ett sådant ingripande antas ha en mental beredskap att mötas av ett visst verbalt och fysiskt motstånd mot åtgärden. R.B:s angrepp på B.H. har inte varit så grovt att det av den anledningen kan anses ha utgjort en allvarlig kränkning av hans personliga integritet. Angreppet har inte heller varit skymfligt eller förnedrande.

⁸⁹ Se prop. 2000/01:68 s. 66.

15.5.4 Kränkingsersättningens bestämmande

Hur kränkingsersättningen ska beräknas anges i 5 kap. 6 § SkadestL. Där anges att skadestånd med anledning av kränkning bestäms efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens art och varaktighet. Därvid ska särskilt beaktas om handlingen har

1. haft förnedrande eller skändliga inslag,
2. varit ägnad att framkalla allvarlig rädsla för liv eller hälsa,
3. riktat sig mot någon med särskilda svårigheter att värja sin personliga integritet,
4. inneburit missbruk av ett beroende- eller förtroendeförhållande, eller
5. varit ägnad att väcka allmän uppmärksamhet

I första hand bör ses till vilken kränkning som typiskt sett kan anses ha uppkommit genom angreppet. Det innebär att ersättningen i stor utsträckning får bestämmas med ledning av objektiva faktorer. I särskilda fall bör hänsyn kunna tas till intensiteten i den skadelidandes upplevelser av kränkningen. Allmänt sett innebär vissa typer av brott svårare kränkningar av den personliga integriteten än andra, t.ex. sexualbrott och allvarliga våldsbrott. Vidare innebär övergrepp som upprepas eller sker under en längre tid typiskt sett svårare kränkningar av den personliga integriteten än om ett motsvarande övergrepp sker vid ett tillfälle. Vid bestämmandet av ersättningens storlek är därför utgångspunkten den kränkande handlingens art och varaktighet.⁹⁰ Därutöver anges ytterligare omständigheter som särskilt ska beaktas när ersättningen bestäms. Dessa utvecklas i förarbetena.⁹¹

När det gäller praxis avseende ersättningsnivåer för kränkning vid olika typer av brott hänvisas till Brottsoffermyndighetens referatsamling som bl.a. finns på www.brottsoffermyndigheten.se.

15.6 Övriga skadeståndsrättsliga regler

15.6.1 Jämkning m.m.

Skadestånd pga. personskada kan jämkas om den skadelidande uppsåtligt eller av grov vårdslöshet har medverkat till skadan (6 kap. 1 § första stycket SkadestL). När det gäller kränkingsersättning är paragrafen inte tillämplig. Den skadelidandes eget uppträdande får i ett sådant fall betydelse när det gäller frågan om det överhuvudtaget föreligger ersättningsgill kränkning samt när ersättningens storlek bestäms.

⁹⁰ Se prop. 2000/01:68 s. 51 f.

⁹¹ Se prop. 2000/01:68 s. 74 f.

Skadestånd med anledning av sakskada eller ren förmögenhetsskada kan jämkas då det förekommer vållande på den skadelidandes sida (6 kap. 1 § andra stycket SkadestL).

I 2 kap. 4 och 5 §§ SkadestL finns särskilda regler om skälighetsbedömning i de fall skadan vållats av ett barn (under 18 år) eller av en person som är psykiskt sjuk.

15.6.2 Solidariskt ansvar

Om två eller flera personer ska ersätta samma skada svarar de solidariskt för skadeståndet i den mån ej annat följer av att begränsning gäller i den skadeståndsskyldighet som åvilar någon av dem. Detta framgår av 6 kap. 4 § SkadestL.

Denna regel innebär att den skadelidande kan stämma/kräva vem som helst av de skadeståndsskyldiga och kräva lika stort belopp som denne hade fått betala om han varit ensam om att vara ersättningskyldighet. Den skadelidande kan alltså få full ersättning även om bara en av de ansvariga har möjlighet att betala skadan. En förutsättning för detta är att de ansvarar för samma skada. Om en skada kan uppdelas så att var och en ansvarar för olika delar blir regeln inte tillämplig.

Skadeståndsskyldighet kan sättas ned beträffande en av de skadeståndsskyldiga, t.ex. på grund av en skälighetsbedömning. Skadeståndsskyldigheten för denna person är alltså begränsad. Det framgår av lagtexten att man i sådana fall skall göra undantag från huvudregeln om fullt solidariskt ansvar. Om två personer är skadeståndsskyldiga och en av dem endast ska svara för ett reducerat belopp är de alltså solidariskt ansvariga upp till det reducerade beloppet.⁹²

15.6.3 Vårdnadshavares skadeståndsansvar

Bestämmelser om vårdnadshavares skadeståndsansvar finns i 3 kap. 5 § SkadestL. Föräldrar som är vårdnadshavare har fått ett principalansvar för sina barn, vilket innebär att de blir skadeståndsskyldiga då barnen begår brott även om de inte själva varit vårdslösa. Skadeståndsskyldigheten är begränsad till en femtedel av prisbasbeloppet för en skadehändelse gemensamt för två föräldrar. Det finns en särskild regel om jämkning. Se mer om detta i RättsPM 2010:6 – Vårdnadshavares skadeståndsskyldighet.

⁹² Se Bengtsson m.fl., kommentaren till 6 kap. 4 §.